

BORÇALI TOPONİMLERİ

RECEP ALBAYRAK HACALOĞLU

TOPONİMİ NEDİR?

Coğrafi adlar (toponimler), halkın millî ve manevî servetleridir. Herhangi bir ülkenin yahut belli bir toprak parçasının coğrafi adlarının tamamı ülkenin yahut arazinin toponimisi olarak adlandırılmaktadır.

“**Toponim**” terimi, Yunan menşeli bir kelime olup, “yer adı”, “coğrafi ad” demektir (topos- “yer”, onoma-“ad”).

Coğrafi objelere hiç bir zaman sebepsiz ve geliş güzel isim verilmez. Toponimler, şuurlu bir faaliyetin, sosyal-ekonomik ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan içtimai bir üründür. Anlamsız toponim olması mümkün değildir. Ancak bilinen tüm coğrafi adların tamamının kökeni ve anlamı aydınlatılamamıştır. Bu nedenle toponimlerin öğrenilmesi, tamamen bilimsel bir araştırma işidir. Toponimlerin anlam ve menşei, düzgün yazılışı (transkripsiyonu), gramatik kuruluşu, ortaya çıkışı ve inkişaf geleneğine uygunluğundan bahseden bilim sahası toponimi ilmi (kelime biliminin coğrafi adlarla ilgili bölümü) olarak adlandırılmaktadır. Toponimi ilminin ana konusu, araştırma objesi coğrafi adlar, yani toponimlerdir.

Toponimist A. K. Matkayev: “*Toponimi, bizim tarihimizin, hayatımızın aynasıdır*” demektedir. Dilci - toponimist T. M. Ahmedov ise, onun düşüncesini daha geniş olarak ele alarak şöyle demektedir:

“... Toponimler bizim geçmişimizdir. Toponimler bizim hâlimizdir... Coğrafi adlar geleceğimizdir. Çünkü onlar bizden sonra uzun yıllar, asırlar ve binlerce yıl yaşayacak. Dönemimizin yankısını bizden sonra gelecek nesillere ulaştıracaktır. Demek ki, halkımızın gelişiminde ve

kökeninde çok önemli rol oynamış tayfalardan haber veren, vatana hizmet eden ve bu uğurda canıyla, malıyla mücadele eden kahramanların, sanatçıların, devlet adamlarının, çekilen acıların, yaşanan sevinçlerin, hatta ideolojik amaçla verilmiş yer-yurt adları, geçen günlerimizin ve modern ve müreffeh hayatımızın aynalarıdır.”

Toponimi biliminin, ilimler sistemindeki yeri hakkında, şimdilik üzerinde görüş birliğine varılmış bir fikir yoktur. Dilciler, toponimi bilimini onomastiğin (dilciliğin özel isimlerle ilgili sahası) yarım şubesi (toponomastik), coğrafyacılar, coğrafyanın; tarihçiler ise, tarih ilminin bir kolu olarak kabul etmektedir. Aslında, bu üç ilim kolunun kavşağında ortaya çıkan toponimi ilmini, tanınmış toponimist E. M. Mirzayev’in dediği gibi, bağımsız bir ilim sahası kabul etmek doğru olur. Languistik, tarihî ve coğrafi bilimsel tahlil metodlarından istifade eden ve bu ilimlerden faydalanan toponimi ilmi, sırası gelince diğer ilim dallarının her biri için aynı derecede yardımcı bir bilim dalı rolünü oynamaktadır.

“Toponimi ilmi” bir kavram olarak, yani ilim dalı olarak XIX. yy.’ın sonlarından itibaren kullanılsa da, muhtelif toponimik meseleler çok eski devirlerden beri, özellikle antik Yunan bilginlerinden başlayarak bugüne kadar bir kısım tarihçi, dilci ve coğrafya bilginlerinin eserlerinde yer almıştır.

Sosyal hayatta çok büyük rolü olan coğrafi adların dört esas fonksiyonu vardır:

Coğrafi ad, her şeyden evvel, ünvan demektir. Bu fonksiyonu nedeniyle coğrafi adları sosyal hayatın dışında tutmak hiçbir zaman ve hiçbir şekilde mümkün değildir.

Coğrafi adların ikinci fonksiyonu, öğretici karakter taşımasıdır. Herkes yaşadığı köyün, şehrin, gezdiği yerlerin adlarının anlamını ve kökenini öğrenmek ister. Coğrafi adların anlam ve kökenini öğrenmek manevî bir arzudan ileri gelen istek olup, insanların dünya görüşünü zenginleştirir. Bundan ötürü konu ile ilgili bilimsel kitaplar, sözlükler hazırlanır, gazete ve dergilerde çeşitli makaleler yayınlanmaktadır.

Üçüncü fonksiyonu, coğrafi adların tarih, dilcilik coğrafya ve diğer bilim sahaları için çok önemli kaynak olmasıdır. Coğrafi adlar, tarihçi, dilci ve coğrafyacıların aynı derecede, ancak değişik yönlerden ilgisini çekmektedir. Tarihin ve dilin yazıya kadar olan döneme ait problemlerini

öğrenmek için araştırmacılar daha eski onomastik materyallere, özellikle toponimlere itibarlı kaynak olarak başvurmaktadır.

Coğrafi adların dördüncü fonksiyonu, ideolojik fonksiyondur.

Coğrafi adların ünvan fonksiyonu ile karşılaştırıldığında, öğretici ilmi kaynak ve ideoloji fonksiyonlarını çok sonraları kazandığını kaydetmek gerekir.

BORÇALI

Gürcistan Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda, Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında yer alan *Borçalı Bölgesi (Borçalı Mahalı)*'nin toprakları genelde dağlık, 1/3 i ise ovalıktır. Türk tayfaları, orta asırlardan itibaren Borçalı'ya yerleşmeye başlamış, XVI - XVII. yy.'larda ise, kütleleşmiş şekilde bugünkü Azerbaycan Türklerinin ataları olan Oğuz Türkleri göç etmişlerdir. Geniş yaz ve kış otlaklarına sahip olan Borçalı'da hayvancılık, tahıl üretimi, bahçe ve bağcılık, ayrıca ipekçilik gelişmiştir. Bölge, zaman zaman Azerbaycan ve Gürcistan Beylerinin yönetimi altına girmiş olsa da büyük oranda bağımsızlığını koruyabilmiştir.

XVIII. yy.'ın ilk yıllarında Borçalı bölgesi, Gence Beylerbeyliği'nin sınırları içerisindeydi. Beylerbeyi Ziyadoğlu'nun, 1736 yılında Nadir Afşar'ın Muğan'da İran Şahı ilân edilmesine karşı çıkması üzerine, Nadir Şah Borçalı'yı, Kazak Bölgesi (Kazak Mahalı) ile birlikte Gence Beylerbeyliği'nden alıp, Kartli-Kaheti Krallığı'na verdi. XVIII. yy.'ın ortalarında Azerbaycan'da Hanlıklar devri başladığında Borçalı'da sultanlık ilân edildi.

Borçalı ahalişi, yabancıların hükümlerine karşı mücadelelerini sürdürmüştür. Borçalı süvarileri, Ağa Muhammed Şah Gâcâr'ın, XIX. yy.'ın ilk yıllarında ise, Abbas Mirza'nın güçlerine karşı Kazak ve Şemseddin süvarileri ile birlikte çarpışmıştır.

Rusya tarafından, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı topraklar arasında, ilk önce Borçalı Sultanlığı (1801) ilhak edilmiştir. Borçalı süvari birlikleri ile Rus orduları arasında kanlı çatışmalar cereyan etmiştir. Rus birlikleri daha sonra Kazak ve Gence topraklarına doğru ilerlemiştir.

XIX. yy.'ın ortalarında Borçalı kaza hâline getirilmiştir. Bu dönemde, ahalişi Azerbaycan Türklerinden ibaret olan Karyazı//Qarayazı ve Karaçep//Qaraçep rayonları Borçalı'dan ayrılmıştır.

1895 yılında Borçalı kazasının nüfusu 89.076, 1926 yılında ise 86.537 (50.979 Türk, 14.969 Ermeni, 7.949 Gürcü) idi. Kaza. 1929 yılında lâğvedilerek üç rayona bölündü: *Borçalı*, *Lüksemburg (Bolnisi)*, *Başkeçid (Dmanisi)*. Borçalı rayonunun adı, 1950 yılında *Marnaulı* olarak değiştirilmiştir. Borçalı topraklarında oluşturulmuş rayonların 62 köyünde (*Ağgula, Ağamammedli, Arıhlı, Ağtekle, Baydar, Beyler, Bey Terefçi, Qaçaqan, Gızıl Hacılı, Gullar, Guşçu, Qoçulu, Demirçi Hesenli, Dem-yey Geyarlı, Gullar, Muğanlı, Mollaoğlu, İlmezli, İmir, Kepenekçi, Keşeli, Kürdler, Candar, Ceferli, Sadahlı, Salar, Sarvan, Saracılı, Tekeli, Tehle...*) Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır.

Tarihi kaynaklarda, Türk tayfalarının Kafkasya’da ortaya çıkışı konusunda kayıtlar mevcuttur. “İstoriı Alvan/Alban Tarihi” isimli kitapta da kaydedildiği gibi, III-VII. yy.’larda Çül Derbend “kapısından” Türk tayfaları Güney Kafkasya’ya inmişlerdir.

IV.-V. yy.’larda Güney Kafkasya Türk topluluklarının kütleler hâlinde gelişi hakkında Bizans, Suriye ve diğer orta asır kaynakları bilgi vermektedir.

Taberi’nin ifadesine göre, VI. yy.’ın ortalarında, I. Husrov 10 bin kişi civarındaki Hazar Türkünü esir alarak, onları Azerbaycan ve komşu vilâyetlere yerleştirmiştir (Azerbaycan Tarihi, 1. c., Bakû-1958, s. 111). Bu vilâyetlerden, şimdiki Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan kastedilmektedir. Dede Korkut Destanı’nda hem Gürcistan, hem de Dumanin (Tumanisi//Dmanisi), Oğuz Eli’nin komşusu olarak zikredilmektedir. Bu yerlerin coğrafi konumu bu düşüncüyü doğrulamaktadır. En eski Gürcü yazılı kaynaklarından biri olan “Moksevai Kartlisa”da (VIII. yy.); M.Ö. IV. yy.’ın 30’uncu yıllarında Makedonyalı İskender’in İran ve Güney Kafkasya’ya gelişi döneminde, Gürcistan topraklarının Kür nehri kıyılarında Buntürkler yaşamaktaydı.

Alban tarihçisi Musa Kalankaytuklu, 442 - 445 yıllarında Hun hükümdarının, iki alayla Kür çayını geçip, Ermenistan ve Gürcistan’ı fethettiğini yazmaktadır. Bugünkü Kazak-Ağstafa topraklarında bulunan Hunan (Xunan) ve Halhal şehirleri Hunlar tarafından kurulmuştur.

Halhal - Hunan hattı ile Gürcistan’a hücum eden Onoğurlar 447 - 48’nci yıllarda Kolhida’yı ele geçirdiler. Onların gelişini, V. asır Bizans tarihçisi Panili Prkskin eserinde tafsilâtlı olarak izah etmektedir. VI. asır

Bizans tarihçisi Agafi (532 - 582. yıllar), bu hâdiseyi, Prkskin'in verdiği bilgiler çerçevesinde daha geniş şekilde ele almıştır. Kolhida'daki "Onogris" isimli yerleşim biriminin adı çok eskidir. Burası, Onoğur olarak adlandırılan Hunların Kolhlarla burada savaşmasının bir hatırasıdır.

Prof. K. Patkanyan, 1979 yılında şöyle yazıyordu: Erken orta asırlarda Güney Kafkasya'da Türk dili vardı. Bu dil, o dönem komşu halklardan Ermeni ve Gürcülerin dillerine de tesir etmişti.

VI-IX. yy. Gürcü kaynaklarından "Moksevai Kartlisa"da kaydedildiği gibi, Buntürkler (Eski Türkler, Kök Türkler adıyla Türkler-Savirler// Sabirler), Doğu Gürcistan'da VI. yy.'da yaşamışlardır [*"Kartlis Tshovreba" T. 1, s. 15-17, G.A. Melikişvili, K. İstorii Drevnei Gruzi, Tbilisi, s. 125*]. Kaynaklarda 'IV. yy.' Kepenekçi tayfasının adı ile ilgili olan Bolnis-Kepenekçi çayının adı zikredilir (*L. Mushelişvili, Bolinisi [Otdelnii Vrezok], [Vestnik Gruzinskii Filial AN SSSR T. III. 1938, s. 377]*). Bu da şüphesiz ki, Kepenekçi tayfasının bu çayın vadisinde eski devirlerden beri oturduklarını söyleme hakkı vermektedir. Görüldüğü gibi, bu tayfa, suyundan istifade ettiği çaya adını vermiştir.

XI - XIII'ncü yy. Gürcü kaynaklarında kaydedildiği gibi, Kagigivçakara [Eski Kıpçaklar] adı verilen Kıpçaklar, Gürcistan'a VIII. yy.'da gelmişlerdir.

Bilindiği üzere, 853 yılında Büyük Bug (Türk'dür)'un liderliğinde Arap ordusu Kartli'ye saldırdı. O dönemde Büyük Bug'un faaliyeti hakkında Gürcü Salnamesi'nde ilginç bilgiler verilir: "[Bug], Derbend kapısını açarak, 300 Hazar ailesini çıkartıp, onları Dmanisi (Başgeçid)'de yerleştirir" (*Oçerki İstorii SSSR, III-IX Zekov, Moskva, 1958, s. 516*). XIII. yy.'da Gürcistan'a 225 bin Kuzey Kafkasya Kıpçağı'nın göç ettirildiği kayıtlıdır (*Z. V. Ancabadze, Kıpçaki Severnogo Kavkaza Po Dankim Gruzinskikh Petopisei XI - XIV Vekov, V Knige: "O Proishojdeni Balkarsev i Karaçevsev", Nalçik, 1960, s. 118*). Bu kaynaklarda yeni göç ettirilmiş Kıpçaklara Ahapigivçakara [Yeni Kıpçaklar] adı verilir.

Türk tayfalarının Gürcistan'ın güneydoğusu ve Borçalı'ya erken asırlarda göçüp yerleşmesi tarihi kayıtlarda yer almaktadır.

Daha sonraki dönemlerde bölgeye Türk topluluklarının gelip yerleşmesi sürmüştür.

XI. yy. Oğuz-Selçuk Türkleri, kitleler hâlinde Güney Kafkasya'ya gelip kısa sürede Doğu Gürcistan da dâhil yerleşmişlerdir. Bu dönem Gürcü kaynaklarında, özellikle IV. David'in Tarihi'nde Gürcistan'ın ikiye bölündüğü kaydedilmektedir: Bunlardan biri Türklerin yaşadığı topraklar Didi *Türkoba* (Büyük Türklük), diğeri Gürcülerin yaşadığı topraklar *Kartveloba* [Kartlis Shovreba, T. 1, 1955, s. 321 - 324].

Bu dönemde, "Gürcistan topraklarında Türk tayfalarının kitleler hâlinde yerleşik hayata geçmesi süreci başlamıştır" ve "... Gürcistan topraklarının Türkleşmesi tehlikesi ortaya çıkmıştır" [N. N. Şengeliya, *Seldjuki i Gruzıya (Razjume na Russkem Yazıke*, 1968, s. 396 - 399].

Eski Gürcü kaynaklarında, adı geçen Türk tayfalarının Bun-Türk [III-VI. yy.'lar], Hun [IV-VI. yy.'lar], Onoğur [V. yy.], Hazar [VII-VIII ve IX. yy.'lar], Eski Kıpçak [VI-VIII. yy.'lar], Yeni Kıpçak [XI. yy.], Oğuz-Selçuk [XI. yy.] olarak adlandırılmasından da görüleceği gibi, muhtelif Türk tayfa ve tayfa birlikleri, Gürcistan'a birbiri ardınca çeşitli dönemlerde gelmiş ve yerleşmişlerdir. Bütün bu tayfalar, Azerbaycan Türklerinin oluşumuna (etnogen) müştereken iştirak etmişlerdir.

"Borçalı, Güney Kafkasya'da en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Bu toprakların ilk sakinleri Türkler olmuştur. Karapapaklar, M.Ö. bu topraklara hayat getirmiş, tarihte Oğuz, Kıpçak, Yörük adları ile Doğu Anadolu'nun ilk sahipleri olarak tanınmışlardır..." [A. Abdulla, *Borçalım-Alınmaz Galam Menim*; bk. Ş. Memmedli "*Paralanmış Borçalı...*", Azərneşr, 1992].

(...) Eski dönemlerde egemenliğini koruyup muhafaza eden Karapapak yurdu Borçalı bölgesi (Mahalı), XVIII. yy.'ın ilk yıllarında Gence Beylerbeyliği terkindeydi.

Beylerbeyi - Ziyadoğlu, 1736 yılında Muğan'da İran Şahı ilân edilmesine karşı çıktığı için Tiflis'i ele geçiren Nadir Şah, Borçalı'yı Kazak bölgesi (Mahalı) ile birlikte Gence Beylerbeyliği'nden alıp, bu eyaletlerin yönetimini Kartli-Kaheti Çari Teymuraz'a vermiş, karşılığında onun oğlu İrakli'yi rehin olarak almıştır. Genceli Cevad Han, kendi yönetimi döneminde (1785 - 1804), Borçalı'yı Gence Hanlığı sınırlarına dâhil etmiştir.

Güney Kafkasya'nın Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra, yani XIX. yy.'ın ilk yıllarında Borçalı'ya özel "Tatar Distansiyası" statüsü verilmiş, 25 Mart 1877 tarihinde distansiyanın toprakları ile Tiflis kazasının

Trialet ve Loru pristavlıkları birleştirilerek, müstakil idare birimi -Şulever Yönetim Bölgesi - kurulmuş, 6 Mayıs 1880 tarihinde bu bölgede Borçalı pristavlığı oluşturulmuştur.

1918 - 1920 yılları arasında, yani Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde Borçalı, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında ihtilâflı bölge olma özelliğini korumuştur. Azerbaycan, millî, etnik, etnografik özellikleri nedeniyle Borçalı'nın orta bölgesinin (şimdiki *Marneuli*, *Bolnisi* ve *Dmanisi* rayonlarının bulunduğu topraklar) kendisine ait olduğunu kabul etmiştir. Bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanlıkları arasında karşılıklı nota teatisi yapılmıştır. 1918 yılı sonlarında, Borçalı topraklarında Ermenistan-Gürcistan savaşı cereyan etmiş, savaş görüşmeler yoluyla sona erdirilmiştir. Barış şartı olarak, Borçalı'nın dört nahiyesinden (*Borçalı*, *Yekaterinenfeld*//*Bolus*, *Loru*, *Trialet*//*Dmanisi*/*Zalga*) biri, hem de en büyüğü, Borçalı'nın güney parçası-*Loru* nahiyesi neytral zona ilân edilmiştir. Bu bölge [şimdiki Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Noyemberyan, Tumanyan, Stapanavan ve Kalinino rayonları toprakları], 1921 yılında Sovyet Yönetimi'nin gelişi ile "beynelmilelcilik" siyaseti doğrultusunda, bu topraklarla hiçbir ilgisi bulunmayan Ermenistan'a peşkeş çekilmiştir.

Yukarıda kaydedilen tarihi olayların sonucudur ki, Gürcistan'ın *Borçalı* [*Marnauli*], *Bolus* [*Bolnisi*], *Başgeçid* [*Dmanisi*], *Karayazı*//*Qarayazı* [*Gardabani*], *Lagodehi*, *Sagareco*, *Telavi*, *Akbulak*//*Ağbulaq* [*Tetri-Sharo*], *Parmaksız*//*Barmaqsız* [*Zalga*], *Kaspi*, *Kareli* ve diğer rayonlarında şimdi de Azerbaycan Türkleri yaşamakta ve yaratmış olduğu yüzlerce makro ve mikro toponimler, Dede Korkut dünyasıyla ilgili Türk halkının ve dilinin eski tarihini koruyup muhafaza ederek, gelecek nesillere sunmaktadır.

GÜRCİSTAN'DA TÜRKÇE YER ADLARI

ESKİ YERLEŞİM BİRİMİ ADLARI:

XVIII yy.'dan önce ve XVIII yy.'ın birinci yarısında kayda geçen yerleşim birimi adları (oykonim), eski yer adları olarak adlandırılmaktadır. Bu tür yer adlarının bir bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir. Diğer bölümü ise, muhtemelen sonraki dönemlerde ya değiştirilmiş, ya da sosyal

ve siyasî olaylar nedeniyle bu köylerin ahalişi başka yerlere göçüp gitmiştir. Onun için bu tür yer adlarına sonraki yüzyılların tarihi kayıtlarında tesadüf olunmasa da, araştırma konusu olan bölgelerde, onların adlarını taşıyan oronimlere (köy harabelerine), rastlamaktayız: Saqqaltutan, Ceferqala, Qalaça, Baydarlı, Bacalan, Kirikitdi...

Tetik edilen belgelerde, 150'ye yakın eski yerleşim birimi adına rastlanmıştır. Ne yazık ki bu isimler bugün kullanılmamaktadır. Yerleşim birimi adlarının büyük bölümü güncel olarak kullanılan Azerbaycan Türkçesi esas alınarak ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğunun ifade ettiği anlam, içerik ve dil özellikleri nedeniyle, VII - IX. yy.'lardan önce yaratılmış meşhur Dede Korkut Destanı'nı hatırlarız. Örneğin Avdere (Av//Ov deresi), Ağzıbüyük, Alağaç, Başıbüyük, Buzçay, Belliqalan. Gilağdaş, Darvaz Qala, Darvaz Çala (Belgelerde Darbazi şeklinde yer almaktadır), Canhoş, Cermeçi, Delbendli, Erkentala, Kelekler, Karakele//Qaraqala, Karakilise//Qarakilse, Katırlı//Qatırlı, Keremderesi, Kızılziyaret//Qızıl Ziyaret, Kışlak//Qışlaq, Kocalı//Qocalı, Kuruçay//Quruçay, Mishane//Mishana, Mollaoba, Müridler, Musa Qalası, Eysüz (Evsiz), Eskipara, Örtülü, Oturbulaq, Balçıklı//Palçıklı, Sevenli, Sarıqala, Sukeçen, Sutökülen, Tala, Tahılbitmez, Kaşköprü//Qaşköprü, Dikmetaş//Tikmedaş, Toprakkale//Torpaqqala, Tekkilse, Dumanaşan, Üçkilse, Çohmaqlı, şıştepe, Fındıqlı, Alagöz, Ağbabalı, Ağdaş, Ağköynek, Bacalan, Başkend, Bezirganbulağı, Göktepe//Göytepe, Göyçe, Göyçeli, Güneşkend, Güney, Devegözü, Demirdağı, Yukarıayıplı//Yuharı Aytıblı, Söyüdlü, Ürkmezli//Hürkmezli, Kızıltoprak//Qızıl Torpaq, Kızkalesi//Qızqalası, Kışlakkend//Qışlaqkend, Şeytanlı, Çobandağı, Çuquloğlu Obası, Canaziyan//Canaziyen, Çomuşlu vs.

Eski yerleşim birimi adlarının bir grubu, Azerbaycan Türkleri'nin oluşumuna katkıda bulunmuş Türk boy, il/ulus ve tire/aşiret/tayfa adını bildiren isimler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Meselâ; Aziki (Azlar), Kanlı//Qanlı, Kulbala//Qulbala, Gultepe, Kazan//Qazan, Kıpçak//Qıpçaq, Karakoyunlu//Qaraqoyunlu, Hunlar, Saratkend, Karamanlı//Qaramanlı, Turan, Cavanşir, Karasavirler//Qarasavirler, Metili, Yüzbaşı, Celebli, Halefli//Helefli, Demirçihasanlı//Demirçi Hesenli, Yalquz (Quzlar Yalı), Karademirci//Qare Demirçi vs.

Eski yerleşim birimi adlarının diğer grubunu ise, eski boy veya tayfa/aşiret ileri gelenlerinin, bu veya diğer yaşayış mntikasını (köyü) kuran

herhangi bir şahsın adını bildiren antroponimler temel alınarak yaratılmıştır: Anazoğlu Nesibler, Geden Piri, Yaşılbaşoğlu Ehmed, Yolçuoğlu Hesən, Ataoğlan Obası, Hacılıq, Hacı Qara, Hatınoğlu Obası, Derzioğlu kendi, Mirzeoğlu Mustafa Tabun-eli, Molla Babaoğlu Abdulgasım Tabun-eli, Molla Hanverdi vs.

Gürcü kaynaklarından kayda alınan eski oykonimler arasında Dede Korkut Destanı'nı yaratan Dede Korkut ve destan kahramanlarından Düyeroğlu'nun adını çağrıştıran Korkut//Qorqud (Kürküt), Kirkit, Düyerli (Dugari) adlı yerleşim birimlerine de raslarız. Ağlağan toponimisi ise, Dede Korkut Destanı'nda Borçalı ve Qazah bölgesi ahalisinin yaylağı olarak hatırlanmaktadır.

ESKİ VE MUASIR YERLEŞİM BİRİMİ ADLARI:

Eski ve güncel yerleşim birimi adları denildiğinde; tetkik edilen rayonlarla ilgili XVII. yy.'in birinci yarısına ait yazılı kaynaklarda yer alan ve eski dönemlerden başlayarak günümüze kadar yaşayıp, yer adı olarak aktif şekilde yararlanılan yerleşim birimleri dikkate alınmıştır. Onların sayısı 80'den fazladır. Bu gruba dâhil olan yerleşim birimi adlarının büyük bölümü, dilimizde işlerliğini korumaktadır: Kepenekçi, Arıklı//Arıklı, Baydar, Bahçeler//Bağçalar, Kamışlı//Qamışlı, Canbahçe//Canbağça, Kamerli//Qemerli, Karabulak//Qarabulaq, Keşeli, Qabal (Qebele), Kolagir, Kosalı, Koşakilise//Qoşa Kilse, İmirhasan//İmirhesen, Muğanlı, Nazarlı//Nezerli, Ormeşen, Saraclı, Sarvan, Salam-Melik, Seneb, Soğanlıq, Tapan, Candar, Şindiler, Lek, Lek Candar, Avçala, Azanlı, Hamamlı, Araplı//Erebli, Akbulak//Ağbulaq, Ağılmağmudlu, Beyler, Baytalı, Tazekend//Tezekend, Tekle, Tekeli, Yakuplu//Yaqublu, İlmezli, Sadaklı//Sadaqlı, Sertçala, Seral, Ulaşlı, Fahrallı, Kosalı, Karataş//Qaradaş, Karaçala//Qaraçala, Kaçağan//Qaçagan, Kızılhacılı//Qızılhacılı, Kırıklı//Qırıklı, Kullar//Qullar, Şıhlı vs.

Yukarıdaki yerleşim birimi adlarından Kepenekçi, Baydar, Keşeli, Qabal (Qebele), Kosalı, İmirhesen, Muğanlı, Nezerli, Sarvan, Seneb, Tapan, Candar, Şindiler, Azanlı, Betarabçı, Baytalı, Tekle, Tekeli, Yaqublu, Sadahlı, Sartçala, Ulaşlı, Qırıklı, Qullar, Şıhlı vs. halkımızın oluşumuna iştirak eden etnonimler arasında şekillenmiştir.

MUASIR YERLEŞİM BİRİMİ ADLARI:

Bu gruba, XVIII yy.'ın birinci yarısında yazılı kaynaklarda kayda alınmayan ve hâlen yerleşim birimi adı olarak kullanılan isimler dâhildir. Bu tür isimlerin sayısı 130'dan fazladır. Bu gruba dâhil olan yer adlarının bir bölümü muhtemelen XVIII - XIX. yy.'larda (hatta XX. yy'da) ya değiştirilmiş, ya da bazısının ahaliyi sosyal olaylar sonucu yeniden oluşturmuştur. Diğer bir ifade ile bu gruba yüzyılımızda şekillenmiş yerleşim birimi adları dâhildir:

Marneuli (Borçalı) rayonunda: Beyler, Qızılhacılı, Algit//Algét, Azizkend//Ezizkend, Sabirkend, Tezekend, Hacısekend. Ambarlı, İlmezli, Lecbedin, Kürdler (Qurdlar), Kasımlı//Qasımlı, Akmehmetli//Ağmemmedli, Demye, Demye Görarlı, Aşağı Saral, Yuharı Saral, İmir, Ağılmahtutlu//Ağılmahtutlu, Yenikend, Seyidhocalı, Taştepe//Daştepe, Güllübağ, Akköprü//Ağköprü, Çanakçı//Çanahçı.

Bolnisi rayonunda: Abdalı, Taşlıkullar//Daşlıquklar, Qoçulu, Deliler//Deller (Muşevani), Babakışiler (Musopriani), Aşağı Gülever, Hasanhocalı//Hesenhocalı, Beyteker, Ceferli, Demirli, İnceoğlu, Mıgırlı, Sarallar, Şahbuzlu, Ağalar, Esmeler, Sarımehtemli//Sarımemmedli (Kibircik), Karadiken//Qaratikan, Molla Ehmedli.

Dmanisi (Başkeçid) rayonunda: Qızılhacılı, Dağ-Arıhlı, Gödekdağ, Yeni Gödekdağ, Mehmetağalar//Mehemmed Ağalar, Memişler, Çopuralı, Şahmarlı, Qızılkilse, Azgeyliyen, Deller, Aşağı Oruzman, Yukarı Oruzman//Oruzmen, Yayla, Armutluseferli//Arımdlı Seferli, Memişli, Bezekli, Boğazkesen, Yırğançay, Muğanlı, Saatlı, Engirevan, Lökcandar.

Qardabani (Qarayazı) rayonunda: Karaçala//Qaraçala, Tezekend, Candar, Aşağı Kepenekçi, Birlik.

Sagareço rayonunda: Yormuğanlı, Keşeli, Lembeli, Tüller, Qazlar (Quzlar), Düzeyerem.

Lagodehi//Laqodexi rayonunda: Qabal [Gebele], Qaraçala, Genceli, Uzuntala.

Zalqa rayonunda: Daşbaş, Beşdaş, Çatak//Çatah, Başköy, Karakuş//Qaraquş, Ercivan Sarvanı, Celemen, Gödekler, Minsazkendi, Yedikilise//Yedikilise, Tekkilse, Quş, Qızılkilse, Evrekli, Çuluhlı [Tecis], Şaqala.

Kaspi rayonunda: Kedeeken, Körpüqulağı [Hiliskurs], Ferma, Ağanlı, Hesenler.

Msheta rayonunda: Karahasanlı//Qarahesenli [Sihisdziri] vs. kaydetmek mümkündür.

HİBRİD (MELEZ) YERLEŞİM BİRİMİ ADLARI:

Bu gruba, Türkçe ve Gürcüce kelimelerin birleşmesi veyahut melezleşerek formalaşan yerleşim birimi adları dâhildir. Bunların sayısı 40'tan fazladır. Böyle isimlerin ya birinci, ya da ikinci bölümleri Türkçe veya Gürcüce sözlerden oluşmuştur.

Birinci bölümü Türkçe olan yerleşim birimi adları:

Aşuqas soleli [Âşık köyü//Âşık kendi], Daqeti Didi [Böyük Dağlı], Daqeti Ukana [Sonuncu Dağlı//Ahırncı Dağlı], Derzi-oqlissoleli [Derzioğlu kendi], Elias Soleli [El kendi], Yolçişvilis Soleli [Yolçuoğlu kendi], Kalaçis Soleli [Qalaça kendi], Karakilse Patara [Küçük Karakilise//Bala Qarakilse], Keçutishevi Soleli [Keçiddere kendi], Useynos Soleli [Hüseyn kendi] vs.

Bu gruba dâhil olan *Orta şua* yerleşim yerinin ilginç özelliği vardır. Bu yer adının hem birinci bölümü (Türkçesi), hem de ikinci bölümü (Gürcücesi) “*Orta*” anlamını ifade eden iki farklı kökenli sözün birleşmesinden meydana gelmiştir.

İkinci bölümü Türkçe olan yerleşim birimi adları:

Kvemo Canbaçça [Aşağı Canbaçça], Zemo Qadjiluhi [Yukarı Hacılı], Kvemo Qadjiluhi [Aşağı Hacılı], Zeme Karabulaki [Yuharı Qarabulaq], Kvemo Karabulaki [Aşağı Qarabulaq], Zemo Ortulu [Yuharı Örtülü], Kvemo Ortulu [Aşağı Örtülü], Kvemo Kapanahçi [Aşağı Kepenekçi], Zemo Qulaver [Yukarı Gülever], Kvemo Qulaver [Aşağı Gülever], Zemo Koşakilse [Aşağı Qoşakilse], Zemo Oruzman [Yuharı Oruzman], Kvemo Oruzman [Aşağı Oruzman], Şua Haraba [Orta Haraba] vs.

Yukarıda kaydedilen örneklerde de görüldüğü gibi, Gürcüce soleli (kend/köy), zemo (yuharı/yukarı), Kevemo (aşağı), didi (büyük), patara (bala, balaca/küçük), hevi (dere) gibi topofomatların yardımı ile bir grup hibrid/melez köy ve şehir adları meydana gelmiştir. Bu gruba giren isimler hâlen yaşamaktadır.

TEKRAR VEYA BİRKAÇ VARYANTLI YER ADLARI:

Araştırmaya esas olan kaynaklarda rasladığımız bir bölüm yer adları, değişik yerlerde değişik varyantlarda işlenmiştir. Yani aynı kelimeler esas alınarak oluşturulan yer adları, farklı yerleşim merkezlerine ad olarak verilirken, belgelere de değişik varyantta kaydedilmiştir: Azbulahi//Azbulaqi [Azlar Bulağı], Qunaketi//Qündüş [Hunlar] vs.

Yukarıda kaydedilen toponimik materyal Azerbaycan Türklerinin etnik oluşumuna iştirak eden Türk tayfalarının tarihî yerleşim sürecini açık şekilde göstermektedir. Araştırma yapılan bölge, tarihî kaynaklar ve onomastik materyaller, Türk kökenli tayfaların bu topraklardan sadece geçmediğini, aksine onların burada, erken orta asırlardan daha önce yerleşip yaşadıklarını, en azından 1800 yıllık tarihe sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Bu düşünce, tarihî belgelerde de açık şekilde görülmektedir. “Ahıska/Ahıska, Kars//Qars, Revan ve Gence bölgelerindeki Türkler eskiden beri Gürcistan denilen ülkeyi iki bölge olarak hatırlamaktadır. Merkezi Tiflis olan doğu (şark) bölümüne “*Sağ Gürcistan*” veya “*Terekeme Gürcistanı*” (Avrupalı gezginler ise “*Türk Gürcistanı*” olarak adlandırmaktadır) dedikleri ülke de işte burasıdır; Merkezi Kutaisi olan batı (garp) bölümüne de “*Sol Gürcistan*” veya “*Asıl Gürcistan*” demektedirler. Doğu Gürcistan’a “*Terekeme Gürcistanı*” denilmesi, Karapapak Türklerinin çok eski dönemlerden beri burada oturması ile ilgilidir. Onlar M.Ö. II.yy.’ın sonlarında Kafkasya’nın kuzeyinden Borçalı-Kazak//Qazah çayları bölgesine gelip yerleşmiş ve bu bölgelerdeki yerleşim mıntıklarına, dağlarına, derelerine ve sularına da kendi adlarını koymuşlardır. “*Kür’ün güneyinde ve Gence ile Ahılkelek (Cavahet) arasında yerleşen ekiz boy Borçalı-Kazakların Kasak (Kazah) kolunun doğuda Alistev denilen Kazak çayı boyunca, Barsılların ise, bunların batısında Debet denilen Borçalı çayı boylarında yerleşerek, bu yerlere kendi adlarını verdikleri bellidir.*” (F. Kırzioğlu, “*Dede Korkut Oğuznameleri*”, bk. “*Sabah*” gazetesi, Nu: 1, Nisan 1992).

Görüldüğü gibi, Türk tayfalarının Gürcistan’ın Güneydoğu bölgesine yerleşmelerinin izleri, tarihî yerleşim birimi adlarında, hâlâ yaşamaktadır. Tarihî kaynaklarda mevcut olan toponimik adlar da, Borçalı’nın eski bir Türk yurdu olduğunu açık şekilde göstermektedir.

Sunduğumuz bilgiler, bu yerlerin Türk kökenli toponimlerini, yerleşim birimi adlarını, oronimlerini, hidronimlerini vs. öğrenmek için araştırmacıların dikkatini çekecektir. İlmî karakterli bir makalede, araştırmaya esas olan bu bölgenin, orta asırlardan günümüze kadar oluşmuş ve yayılmış Türk kökenli bütün toponimik yer adlarını açıklamak, izah etmek imkân dışıdır.

Bu nedenle, burada daha eskiden oluşmuş yerleşim birimi adlarından genel şekilde bahsedilmiştir. Görüldüğü gibi, tarihi kaynaklarda kaydedilmiş yerleşim birimi adlarının büyük bölümü Türk kökenli kelimeler esas alınarak şekillenmiştir. Bunların büyük bölümünden günümüzde de yerleşim birimi adı olarak yararlanılmaktadır.

Sonuç olarak, yukarıda kaydettiğimiz bütün yerleşim birimi adları, erken orta asırlardan itibaren Türklerin yerleştiği eski Borçalı bölgesinin tarihi, Türk kökenli toponimik isimlerle zenginleştiğini ve bu zenginliği günümüzde de koruduğunu göstermektedir.

BORÇALI TOPONİMLERİNİN ÇEŞİTLERİ

BORÇALI TOPONİMLERİ:

Değişik yapıya sahip coğrafi objelerin ismini bildiren yer adları, kendi zenginliği ve çeşitliliği ile diğerlerinden ayrılır. Bu da toponimlerin muhtelif çeşitlere ayrılmasına neden olur.

1. OKONİMLER:

Yaşam mıntıkalarının adlarını bildiren toponimlerdir: Ağbulaq, Ayorta, Arakol, Arıhlı, Aşağı ve Yukarı Karabulak//Qarabulaq, Bağçalar, Qaradaş, Darvaz, Daşlıqullar, Daştepe, Demirli, Düzeyrem, Kale//Qala, Qaraçala, Qaracalar, Qarabağlı, Qızılkilse, Qızılhacılı, Yırğançay, İnceoğlu, Yor-Muğanlı, Kolayır, Kepenekçi, Gorahı, Lembeli, İek-Candar, Muğanlı, Sarvan, Sadaklı//Sadahlı, Soğanlıq, Ormeşen, Orzuman, Tehpe, Hamamlı, Hesenhocalı vs.

2. URBANONİMLER:

Bağ, bahçe-park, kale, köprü, bina, meydan, yol, cadde, sokak vs. adı bildiren toponimlerdir: Nebatat Bağı, Müctehid Bağı, Azadlıq

Meydanı, Nerimanov Meydanı, Nerqala, Kızkalesi//Qız Qalası, Haça Qala, Koroğlu Qalası, Su Qalası, Meteh Qalası, Kırmızıköprü//Qırmızı Körpü, Sınıq Körpü, Ağ Yol, Vazeh Küçəsi, Hökumet Evi, Navtulluq Bazarı, Şeytanbazar vs.

3. HORONİMLER:

Belirli mülki-idari-coğrafi toprak bölümünün adlarını bildiren toponimlerdir: Güney Qafqaz, Borçalı Mahalı, Ağbulaq Rayonu, Başkeçid Rayonu, Qarayazı Rayano, Darvaz Eli (Darvaz Kend Sovetliyi) vs.

4. ORONİMLER:

Toprağın üst katının röləyf kuruluşuna göre birbirinden ayrılan yerlerin isimleri (dağ, dere, tepe, aşırım, düz, yokuş, iniş, meşe, yaylak vs.) ni bildiren toponimlerdir: Ağlağan, Babaker, Lelver, Göydağ, Yeldağı, Senger, Senekuçan, Şindi, Şamdüye, Çenlibel, Noyludağ, Delidağ, Ağbaba, Ağdaş, Eyriqar, Yastıqar, Yağlıca, Velesli, Güryan Meşesi, Qarayazı Meşesi, Qoşa Gaya, Qaragaya, Sen'an Dağı, Soyugyaylaq, Safdère, Ov Deresi, Qaraarhac vs.

BORÇALI TOPONİMLERİNİN SEMANTİKASI (ANLAM BİLİMİ):

Dilimizde mevcut olan muhtelif söz grupları arasında ortaya çıkan ve Borçalı şairlerinin eserlerinde işlenmiş yerli toponimleri kökenine göre aşağıdaki gruplara bölmək mümkündür.

1. *ANROTOPONİMLER:* *Şahıs adı, soyadı, mahlâs, lâkap, köken esasında meydana gelmiş yer adları:* Beyler, Kamerli//Qemerli, Yaqublu, Qasımlı, Kosalı, Memişli, Seferli, Sarımemmedli, Ekizkend, Çopuralı, Hacıhalilocağı//Hachelil Ocağı//Hechelil Ocağı, Hesenhocalı vs.

2. *ETNOTOPONİMLER:* *Boy//kabile, il//ulus, tayfa//aşiret//tire, cemaat, oymak, oba//aile//çadır adları temel alınarak ortaya çıkmış yer adları:* Kuşçu//Quşçu, Deller, Ulaşlı, Muğanlı, Kepenekçi, Saatlı, Türkler, Tehle, Nezerli, Qırıqlı, Baydarlı, Sarvan, İmir, İmirhesen, Salver, Qullar, Deller, Şıhlı vs.

3. **HİDROTOPONİMLER:** *Hidroterminler (su dünyasının adları) esas alınarak meydana gelmiş toponimler:* Ağbulaq, Araz Bulağı, Qarabulaq, Qoşabulaq, Qırhbulaq, Qırhgözlübulaq, Damçılı, Daşbulaq, Zoğallıbulaq, Qızbulağı, Yırğançay, Kürüstü Muğanlı, Göybulaq, Ortabulaq, Südbulaq, Doqquzbulaq, Soyuqbulaq vs.

4. **ZOOTOPONİMLER:** *Büyük-küçükbaş hayvanlar, kuş, balık, haşarat vs. canlıların adları esas alınarak meydana gelmiş toponimler:* Ayıtala, Danaqıran, Maralucan, Leylekuçan, Ördekli, Canavarlı vs.

5. **FİTOTOPONİMLER:** *Bitki adları esas alınarak meydana gelmiş olan yer adları:* Almalı, Armudlu, Qaraağaç, Qoşaarmud, Qamışlı, Velesli, Zoğallı, Yemlikli, Yarpızlı, Palıdı vs.

6. **MEMYAR-HATIRA TOPONİMLER:** *Tarihî şəhsiyyətlərin, görkəmli şair, yazar, əlim, ilim və mədəniyyət hədəmlərinin adını taşıyan yer adları:* Sabirkend, Semed Vurğun Küçəsi, Nerimanov Prospekti, Vazeh Küçəsi, Ahundov Küçəsi vs.

7. **KOSMOTOPONİMLER:** *Gökyüzü cisimlərinin adları esas alınaraq ortaya çıkmış yer adları:* Ayorta, Güney, Gündoğan, Gündeyen vs.

TOPRAKLARIN BÖLÜMLƏNMƏSİNƏ GÖRƏ TOPONİM:

Yerel toponimləri, ərazi sahəsinə görə iki qrupa ayırmaq mümkündür.

I. Makro Toponimler: *Büyük ərazi bölgələri; Borçalı, Bolus Qarayazı, Qaraçöl vs.*

II. Mikro Toponimler: *Küçük ərazi bölgələri; Ortaçala, Ov Çala, Sabirtala, Yurduyeri, Yemlikli, Yerbatan, Meydan, Teze Mehle, Suludere, Nazıksu, Alməbağı, Şeytanbazar, Çaylaq, Qoşaarmud vs.*

[M. Çobanlı, *Borçalı Şairlərinin Yaradıcılığında Yerli Toponimler*, "Ziya Qazeti", 31 Mart 1992, Nu: 6 (945); (*Dağlar Derde Düşse...*"), Edebi Məcmue, Marneuli-1992, s. 89-91; "Azerbaycan Onomastikasının Problemləri", IV. b., 1993, s. 130-134].

TOPONİMLER

ABDALLI: Bolnisi rayonundaki Abdallı köyünün adı Avdal/Abdal etnonimi ile ilgilidir. Azerbaycan’da bu etnonim ile ilgili yerleşim birimi adları; Ağdam ve Tovuz rayonlarında Abdal. Oğuz rayonunda Abdallı, Hanlar rayonunda Çoban Abdallı köyleri vardır.

Abdal, eski Türk tayfalarından biridir. Nahçıvan’da Büyük Kafkas dağlarının yamaçlarında Avdal dağı [oronimi], Aras nehri vadisinde ve Azerbaycan’ın diğer yörelerinde birkaç Avdal Yurdu, Avdal Ocağı adı kaydedilmiştir. Türkiye, Afganistan, Karaçay-Balkar ve Irak’ta Abdal/Avdal etnonimi ile ilgili bir çok abide ve köy mevcuttur. Bu ise, Avdal tayfasının asırlar boyu göçer hayat yaşaması ve muhtelif tayfalar tarafından sıkıştırılması ile ilgilidir.

Avdal sözünün genel anlamı *avı koruyan, ava destek olan*; Türk mitolojisinde ise “*Av Tanrısı*” demektir. Klâsik Azerbaycan şairlerinden Nesimî ve Şah İsmail Hataî de Avdal tayfasına mensuptur.

AQSAQ GEL’ESİ//AQSAQ GAL’ASI: Dede Korkut Destanı’ndaki olayların cereyan ettiği yerlerden birisi de Aqsaq Gel’esi ve onun çevresidir.

Aqsaq toponimi eski Türkçe “Aq” ve “Saq” sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. “Ak//Aq” sözü, eski Türkçede “batı, küçük” anlamlarına gelmektedir. “Sak//Saq” ise, eski göçeri Türk aşiretlerinden biridir.

Tarihçilerin Saklar hakkında yazdıkları dikkate alındığında, Kür nehri sahillerinde yurt tutmuşlardır. Aqsaq etnotoponiminin anlamı, Batı Saklar/ /Saqlar demektir. Azerbaycan’a göre Aqsaq, batı yönüne düşmektedir. Aqsaq Gel’esi’nin adı, yerel Türk ağzında Ahalsıh (Axalsıx), Gürcüce ise Ahalsihe [-Axalsixe = Yeni kale demektir] olarak kullanılmaktadır.

AĞTALA//AHTALA [AXTALA]: Gürcistan’ın doğusunda yerleşim mıntıkası. Azerbaycan’ın Sabirabad rayonunda ise, Ahtacı köyü vardır. Bilindiği üzere milâdın ilk yüzyıllarında Doğu Gürcistan’da Türk soylu kabile ve tayfalar yaşamıştır. Bu tayfalardan biri Ahta adını taşımaktaydı. Muhtemelen Ahtala adı, Türk kökenli eski Ahta etnoniminden kaynaklanmıştır.

AĞ TEKLE, KARA TEKLE//QARA TEKLE: Gürcistan’ın doğusunda, Karayazı rayonundaki köylerden biri Ağ Tekle, diğeri ise Kara

Tekle adını taşımaktadır. Tekle etnonimi ile ilgili olan yerleşim birimi adları Azerbaycan'ın Masallı, Celilabad, Ağsu, Kürdemir rayonlarında da mevcuttur.

Tekle tayfası, XV. yy.'larda Anadolu'dan Azerbaycan'a göçmüş Selçuklu Türklerindedir. Onlar Safeviler döneminde saray entrikaları nedeniyle ayaklanmışlardır. XIX. yy.'da Mil-Karabağ bölgesinde de Tekle tayfasının yaşadığı hakkında tarihî bilgiler mevcuttur. Hâlen İmişli rayonunun Emirqullar köyünün bir bölümü, Tekle tayfasının adını taşımaktadır. A. Ş. Hacıyev'e göre Tekle; Şahseven aşiretinin bir koludur.

Ağ Tekle ve Kara Tekle yer adlarının birinci bölümü olan "ağ", eski Türk dilinde "küçük"; "kara" ise "büyük" anlamında kullanılmıştır. İkinci bölümü ise, Tekle etnoniminden ibarettir. Böylece *Ağ Tekle*'nin genel anlamı *Küçük Tekle*, *Kara Tekle*'nin ise *Büyük tekle* demektir.

AHİL-MAHMUTLU//AXIL-MAHMUDLU//AĞIL-MAHMUTLU: Marneuli rayonunda köy. Bu toponimin anlamını iki tür açıklamak mümkündür:

1. Ahıl-Mahmutlu//Axıl-Mahmutlu, batı anlamını ifade eden "ak//ağ" ve Mahmutlu aşiret adının birleşmesinden meydana gelmiştir. *Batı Mahmutlu* demektir.

2. Mahmud Keşeli'ye göre ise, Ahıl-Mahmutlu//Axıl-Mahmutlu toponiminin birinci bölümü "axıl" [akıl] anlamındadır. Bu sözün de iki anlamı vardır:

- a) "Axıl" [akıl], Arapça olup, açılımı zekâ, idrak demektir.
- b) Evcil büyükbaş hayvan ve koyun beslenen etrafı örülmüş, üstü açık yer anlamına gelen "ağıl" demektir.

M. Keşeli, Ahıl-Mahmutlu//Axıl-Mahmutlu toponimindeki birinci bölümün, "axıl//ağıl" sözünün ikinci anlamı çerçevesinde meydana geldiğini; ikinci bölümün ise, soy-sop, nesil anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu ise, *Mahmutoğullarının ağılı* anlamına gelmektedir.

AKBULAK//AĞBULAQ, [TETRİSKARO//TETRİ TSHARO]:

Bu yerleşim birimi adı, Eski Türkçe'de "Batı" anlamını bildiren ağ [Eski Türkçe'de ağ sözü *incik* anlamında da kullanılmıştır] sözü ile bulak hidroniminin birleşmesinden meydana gelmiştir. Modern Türk dilinde "Batı

bulağı/pınarı/çeşmesi” demektir. Eski Borçalı’nın merkezine nispetle Ağbulak, batı yönündedir. Halen Borçalı’nın batı bölgesinde Türklerin yaşadığı köylerde güneybatıya “ağ yel” adı verilmektedir. Bolnisi rayonunun *Darvaz* köyünün yanındaki *Ağbaba* tepesi de bu kabildendir.

ALAZAN HİDRONİMİNİ VE AHMEDİTEN//EHMEDİTEN// AHMEDİTEN TOPONİMİ: Rivayete göre, Doğu Gürcistan’daki Kaheti’de Türklerin yaşadığı bölgelerde bir ağanın iki hizmetçisi varmış. Birinin adı Ali, diğ erinin ise Ahmet//Ehmed imiş. Kardeş olan bu hizmetçilerin büyüğü Ali imiş. Onlar ağalarına büyük bağlılıkla hizmet ederlermiş. Günlerden birgün Ali, sürüyü Qanîh çayı boyunca çevreyi bürüyen ormanlığa doğru götürür. Duman-çiskin her tarafı kaplar, akşam olur, hava kararır. Ancak eve ne Ali döner, ne de koyun sürüsü. Gece, gündüz olur, Ali’den haber gelmez.

Ahmet sabaha kadar kardeşini bekler. Sabahlar bir türlü olmaz. Köy horozlarının birinci ötüşünde Ahmet yerinden kalkıp giyinir, kuşanır, ağasından habersiz Qanîh ormanına yollanır. Ormanda sisten göz göz görünmez. “Ali!!!, Ali!!!” diye defalarca bağırır. Ancak, ses seda gelmez. Sabah olmakla birlikte, sis bir türlü çekilmez. “Ali!!!, Ali!!!” diye bağırarak, nereye gittiğini bilmeden yürür. Bir de bakar ki, karanlık çökmüş. Soğuk rüzgâr yavaş yavaş esmeye başlar. Aç, susuz Qanîh ormanında geceleyen Ahmet de kaybolur. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, duman, sis yavaş yavaş çekilir, hava açılır. Ali bakar ki, Genceli köyünden çok uzaklaşmış. Sürüyü köye doğru çevirir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, Ahmet de Qanîh çayının yukarı akarında, havanın açılmasıyla ormanda kaybolduğunu farkederek, köye döner.

Bu olaydan sonra halk, Qanîh çayını Alazan [Ali Azan], Qanîh çayının yukarı akanını ise, *Ahmediten* [Halen *Axmeta*] olarak adlandırmıştır. Bu rivayette adı geçen “*Alazan*” hidroniminin ve “*Ahmediten*” toponiminin kökenine bakarsak, bu özel isimlerin her ikisi de kökenine ve teşekkülüne göre Türkçe kaynaklıdır.

“*Alazan*” sözü, -terkip bakımından- “*Ali*” antroni mi ve “*azan*” fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Onun anlamı “Ali azan” demektir. Daha sonra bu sözler, dilimizde, bir vurgu ile söylenilmeye başlamış ve “*Ali*”

sözünün son hecesindeki “i” sesi düşmüştür. Böylelikle de “*Ali azan*” sözünden, vurgulu olarak “*Alazan*” sözü teşekkül etmiştir. Gürcü kaynaklarında “*Alazani*” şeklinde kaydedilmiştir. Bu sözün sonuna eklenen “i” sesi, Gürcü dilinde ismin yalın hâlidir.

“*Ahmediten*” toponimi, ortaya çıkış tarihi itibarıyla da Türk kökenlidir. Bu toponim, “*ahmet*” antronimi ve “*İten/yiten*” fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu toponim Gürcü dilinde “*Axmeta*” şeklinde transkripte edilmiştir. Bu da doğaldır. Çünkü, Türkçe’nin özelliği olan “a, h” sesleri Gürcüce’de “a, x” sözleriyle değişmektedir. Böylelikle, “*ahmet*” sözünün terkipteki birinci “a” sesi “e”, “h” sesi “x”, ikinci “a” sesi “e” sesi ile yer değiştirmiş, “d” sesi ise düşmüştür. “*İten/yiten*” fiili ise, “*ahmet*” sözünün Gürcüceye transkriptesi sırasında “*Axme*” unsuru ile birleşmiştir. Bu birleşme sırasında “*İten/yiten*” fiili terkipteki “i” sesi, “*Axme*” unsurundaki “e” sesi ile birlikte kullanıldığından, “e” sesinin mahreç üstünlüğü nedeniyle, “i” sesi düşmüş, “*ten*” hecesindeki “te” sesi “ta” sesine çevrilmiş, “n” sesi ise düşmüştür. Böylelikle de “*ahmediten*” toponimi Gürcüce’ye “*Axmeta//Ahmeta*” şeklinde transkripte edilmiştir.

Gürcistan Cumhuriyeti’nin şimdiki Axmeta rayonu topraklarında XVII. yy.’a ait Allahverdi camisi vardır. Ancak cami uzun süredir kapalıdır. Hatta bu tarihi abide, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Görüldüğü gibi Allahverdi sözü de, Türkçe yapıya uygun olarak oluşmuş bir özel isimdir.

“*Alazan*” hidroniminin ve “*ahmediten*” toponiminin Türkçe kökenli olduğunu, hem yukarıda kaydedilen rivayet, hem de linguistik tahlili tam anlamıyla tasdik etmektedir.

ALEKSANDRAPOL: bk. Gümrü.

ARIKLI//ARIXLI: Eski Borçalı’nın merkez bölgesinde, şimdiki Bolnisi rayonunda bulunan köylerden biri de Arıklı adını taşımaktadır. Arıklı sözü ile ilgili Gürcistan’da birkaç hidrotponime rastlamaktayız. Gürcistan’da; *Arıklı* [Bolnisi rayonu], *Dağarıklı* [Dmanisi rayonu] adlı yerleşim birimleri, *Arıklı qal’a* [Gürcüce Arxi tsihe -Bolnisi rayonu], *Ulu*

Ark//Ulu Arx [Gürcüce Arxiuli], *Kara Ark//Qara Arx* [Büyük Ark], *Han Arki//Xan Arxi* [Marneuli rayonu] adlı hidronimler vardır.

Eski dönemlerde çiftçilikle uğraşan atalarımız, sulama işleri için arklar açmışlardır. Türkçe Ark kelimesi, eski dönemde Gürcüce ve Ermeniceye de geçmiştir.

Ark sözü ile ilgili hidrotoponimler eskiden beri vardır. Arıklı yerleşim birimi adı, *ark* sözü ile *-lı* ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Çiftçilik ve sulama işleriyle meşgul olan halk veya tayfa anlamına gelmektedir.

Arıklı cemaati, 1721 yılına ait Desturu'l Amel'de, 60 evli iki tayfadan ibaret olduğu kaydedildiği hâlde, 1728 yılına ait Tiflis Tahrir Defteri'nde, Yüzbaşı aşiretine bağlı arıklı cemaatinin 44 evden ibaret olduğu gösterilmektedir. Bu dönemde, Arıklı cemaatinin bir bölümü şimdiki Dağarıklı [Dmanisi rayonu] köyüne göç etmiş ve orada yerleşmiştir.

[Memmedov H., *Defter-i Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis 'de Yer Adları. "Azerbaycan Filologiyası Meseleleri"*, Bakû-1984, s. 157-162; Gösterilen kaynak, İstanbul Başbakanlık Arşivindedir, No: 897].

AŞAĞI KARABULAK, YUKARI KARABULAK: Borçalı'nın batısında, dağların eteğinde *Aşağı Karabulak* ve *Yukarı Karabulak* isimli köyler vardır. Bu köylerin adı, Eski Türkçe'de kuzey yönünü bildiren "*kara*" [*büyük, iri, geniş* anlamları da bulunmaktadır] sözü ile *bulaq// çeşme, pınar* hidroniminin birleşmesinden meydana gelmiştir. "*Kuzey bulağı/çeşmesi*" demektir. Vaktiyle bu köylere nispetle güneyde yaşayanlar onları *Aşağı, Yukarı Karabulak* olarak adlandırmışlardır. Bu bölgedeki karasu toponimi de bu kabildendir.

AŞAĞI KÖRPÜLÜ: Ahtanaq.

AZGEYLİYEN: Dmanisi rayonundaki *Azgeyliyen* köyünün adı. *Azqanlı* etnonimik yerleşim birimi adı, tahrif edilmiş Gürcüce varyantından türemiştir. *Azqanlı* yer adı, iki eski Türk tayfa adının birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu yer adını meydana getiren kelimelerden birincisi, VI-VII yy.'larda dikilmiş olan Orhun abidelerinden Küçük Kültekin ve Büyük Kültekin kitabelerinde tayfa adı olarak kullanılmış "*Az budumğ*"

(*Az halkı*); ikinci kelime ise, orta asırlarda kayda geçirilen *ganlı* etnoniminden ibarettir. Kısaca ifade edecek olursak, *Azganlı* yer adı *Az* ve *Qanlı* tayfalarının birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu köyün sakinlerinin etnik kökeninin, *Az* ve *Qanlı* tayfalarının katılımı ile oluştuğunu söyleyebiliriz.

Azqanlı köyünün adı, Gürcü belgelerine kaydedilirken uzun süre *Azqaniani*//*Azkakliani* şeklinde yazılmıştır. Gürcistan'a demokratik yönetim hâkim olduktan sonra, Türkçe yayın yapan basın-yayın organları, bu köyün adını tarihî özelliğiyle değil de, Gürcülerin kullandığı *Azqaqliani*'yi esas alıp, Azerbaycan Türkçesine transkripte ederek kullanmışlardır. Böylece konuşma dilinde tahrif edilmiş şekilde *Azgeyliyen* şeklinde kullanılmaya başlamıştır.

BAŞKEÇİD: Dumanisi bk. Tumanın.

BAYDAR-BAYDARLI: Eski Borçalı topraklarında bulunan köylerden biri *Baydar*, diğeri ise Bolnisi rayonunun Darvaz köyü sınırları içerisinde harabeleri bulunan *Baydarlı*//*Baydarlı* köyüdür. Azerbaycan'ın Qah rayonunda da *Baydarlı* isimli bir köy vardır.

Baydar etnonimi ile ilgili olan "*Baydar nahiyesi*" 1728 yılına ait Tiflis Tahrir Defteri'nde kayıtlıdır. Baydarlı yer adı, Baydar etnoniminden veyahut Baydar tayfasının adından meydana gelmiştir. -lı eki ise mekânın şahsa veya aşirete mensubiyetini bildirir. Bu coğrafi ad da bahise konu anlam esasında ortaya çıkmıştır.

BEYTEKER: Bolnisi rayonunun dağ köylerinden biri *Beyteker* adını taşımaktadır. Dede Korkut dünyasında, kabile ve tayfa anlamında kullanılan boy ve bu sözün nisbi eşanlamlısı olarak kullanılan Teke sözü ile bağlantılıdır. Eski Türkçe için karakteristik olan *boy* ve *Teke* sözlere birleşip *Boyteke* yerleşim birimi adını meydana getirmiştir. Hâlen bu isim, Gürcistan-Türk basın organlarında *Beyteker* şeklinde kullanılmaktadır. Yani "o" sesi "e" sesi gibi kullanılmış, "r" sesi ise ilâve edilmiştir.

BOLNİS-KEPENEKÇİ: Kvemo-Bolnisi.

BOLUS: Şimdiki Bolnisi rayonun adı *Bulus//Bolsu* idi. Rayon adını, bu bölgede bulunan *Bolus//Bolsu* çayından almıştır.

BORÇALI: Eski dönemlerden beri Borçalı'da Türk tayfalarının yaşadığı hakkında tarihî bilgi ve belgeler mevcuttur. Borçalı toponiminin Türk kökenli olduğu şüphesizdir.

Borçalı sözünün etimolojisi ile ilgili birbiri ile çelişkili değişik görüşler mevcuttur. Bazı müellifler, Borçalı toponiminin;

Borçala: Boş çala/çukur, çökeklik;

Borçalı: Borç alan veya borç veren Ali;

Boşgalı: Boş, kimsesiz kalmış çöl/bozkır, yer;

Borçalı: Genç üzüm omçası çukuru/çalası, şarap çalası/çukuru;

Boz çala: Boz yer

vs. şeklinde açıklamışlardır.

A. Bakıhanov, “*Gülistan-ı İrem*” isimli eserinde, Borçalı toponimini “*Boz çala*”, Kaşgarlı Mahmut ise, “*Bor çala*” olarak açıklamıştır.

F. Kırzioğlu, “*Dede Korkut Oğuznameleri*” adlı eserinde [bk. “Sabah” gazetesi, nu: 1, 1991], A. Z. Velidi Togan ve diğerlerinin dayandığı kaynakları esas alarak, Borçalıları, Sabirler tayfasına komşu olan “*Boruskların*” - Bulgarların diğer bir kolu olan Boroç- Boroçoğlu tayfası ile ilgili olduğunu ve onların Kür çayının orta akarının sağ sahilinde, eski Gogaren ülkesinin doğu bölümünde “*Borçalılar*” adı ile yaşadıklarını kaydetmektedir. Ancak, dil seviyesi bakımından Boroçoğlu ve Borçalı sözleri arasında yakınlık yoktur. Bu sözlerin ilk üç sesi [b, o, r] aynıdır. Ancak bu seslerin aynılığı, Borçalı toponiminin Boroçoğlu etnoniminden (veya sözünden) türediğini söylemeye temel teşkil etmez. Bu nedenle Azerbaycan Türkçesinin fonetik kaide ve hâdiseleri arasında “o” ve “ç”, “a” ve “ç” sözlerinin yer değişmesi, ayrıca “oğlu” sözündeki ilk “oğ” unsurunun düşmesi hâdisesi yoktur. Demek ki, Borçalı toponiminin, Boroçoğlu etnonimi esas alınarak yapılan izah ve mülâhazaları, dil kuralları onaylamamaktadır.

Borçalı toponiminin etimolojisi, eski Türk tayfasının adı ve yerin rölyefi ile ilgilidir. Borçalı toponimi “*Bor*” [Bori] ve “*çalı*” [çal, çöl] sözlerinin

birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu toponimin birinci bölümü, eski Türk dillerinde “*kurt*” manasına gelen “*bori/börü*” tayfasının adından ortaya çıkmıştır. Bu da tesadüfi değildir. Birincisi, kurt, eski zamanlarda Türk halkının totemi olmuştur. İkincisi, eski Türklerin göçer hayat sürdüğü dönemde, çok savaşkan ve cesur tayfalar olmuştur. Dede Korkut Destanı’nda “*Kurt yüzü mübarektir*” gibi ifadeler yer almaktadır. Halk arasında “*Kurtoğlu kurt olur*”, “*Kurttan olan keseğen olur*” gibi yığcam ve derin anlamlı atasözleri vardır. Bu atasözleri de kökenini Kurtlar tayfasının adından almıştır. Böylece, Borçalı toponiminin birinci bölümünün “*Bori*” [Kurt] sözünden kaynaklandığı açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

Tarihî belgeler, kurt sözü esas alınarak düzenlenmiş köy adlarının olduğunu tasdik etmektedir. 1728 yılına ait Tiflis Tahrir Defteri’nde, Tekeli oynağına bağlı *Kurtlar* [Qurdlar] köyünün adı da kaydedilmiştir. Bu köyün adı hâlen tahrif edilmiş hâlde *Kürdler*//*Kürtler* şeklinde kullanılmaktadır. Bundan başka, Bolnisi rayonunda Bolus-Kepenekçi yakınlarında *Kurtlar*, Darvaz köyünün yakınlarında ise *Kurdoğlu Goruğu* [Qurdoğlu Qoruğu] adlı büyük oronimler [toponimler] şimdi de vardır.

Borçalı toponiminin ikinci bölümü ise [çal] eski Türk dilinde “tepe” manasında kullanılan “çal” sözü ile ilgilidir. Şimdi de Bolnisi rayonundaki Aşağı Qoşakilse köyü yakınlarında “Uzun Çal” [Uzun Tepe], Dmanisi rayonundaki Yırğançay köyü yakınlarında “Yumru Çal” [Yumru Tepe] adlı yerler vardır. Bu ise her şeyden önce dinî penteonumuzda dağa, tepeye, yüksekliğe olan inanç/saygı ile ilgilidir [Eskiden kalelerin dağ başında, sıldırımlarda (sarp kayalıklarda) yapılması, fikrimizi doğrulamaktadır: Deveçi rayonundaki Çıraç-Qala, Marmeli rayonundaki Ağca-Qala ve Koroğlu Qalalarını vs. hatırlayın].

“Borçalı” toponiminin umumî manası, “Borilerin Tepesi”, yani “Kurtlar Tepesi//Qurdlar Tepesi” demektir. Borçalı topraklarının üçte ikisinin dağlık olduğu dikkate alınır, konu daha iyi anlaşılır.

[M. Çobanlı, “*Borçalı*” Toponimi Nasıl Ortaya Çıkmıştır “Serbest Düşünce” Nu: 2(9); Yeni Turan, Nu: 8, 1993].

BORÇALI KAZASI: Bugünkü Gürcistan’ın yaklaşık Marmeli, Bolnisi, Dmanisi, Tetriskaro, *Zalga*; Ermenistan’ın *Noyemberyan*,

Tumanyan, Stepanavan, Taşir rayonları topraklarını kapsamaktaydı.

BOZABDAL DAĞI: Bazum silsilesi.

BÖYÜK ŞÜLEVER: Şaumyan.

CEFERLİ: Bolnisi rayonunda köy. İlk bakışta bu köyün adının şahıs adından meydana gelmiş antrotoponim olduğu düşünülür. Ancak bu ismin özelliğini araştırdıkça, Caferli//Ceferli'nin bir patronim, yani cemaat veya oba adı esas alınarak düzenlenmiş bir yerleşim birimi adı - komonim (köy adı) olduğu anlaşılır. Azerbaycan'ın Ağsu, Kazak//Qazah, İmişli, Gedebeş, Celilabad vb. rayonlarında aynı isimli köy adı vardır.

CELALÂLĞLU: Stepanavan.

CÜCEKEND: Talvarik (Yakın döneme kadar Qızıl Şefeş).

ÇIRAQLI: Çıraraq.

DELLER: Bolnisi ve Başkeçid rayonlarında köy. Bu köylerden Bolnisi rayonundaki *Aran Deller* köyünün adı, Gürcü yönetimince "Muşevani" olarak değiştirilmiştir. Başkeçid rayonundaki *Dağ Delleri* köyü ise, hâlen tarihî adını korumaktadır. Bundan başka, Marneuli rayonundaki Hacısekend -*Deliehmedli, Delihananlı, Delibaşlar*, Yukarı Saral köyünde -*Delibayramlı*, Ambarovka köyünde -*Deller* vb. sülâle adları mevcuttur. *Deller* toponimik adının temel alındığı yerleşim birimi adlarına Azerbaycan'da da raslamaktayız: Ağsu su Saatlı rayonlarında *Deliler* adlı köyler, Şemkir rayonunda *Deliler* adlı şehir tipli bir kasaba, *Deliler Ceyir, Deliler Cardahan* adlı köyler ve Zerdab rayonunda *Deli Kuşçu* adlı köy vardır.

Yukarıda adı geçen köy adlarına baktığımızda, bu köy adları "Tele" adlı etnonim temelinde şekillenmiştir. Tarihen de bilinmektedir ki, Türk soylu eski aşiretlerden biri de Tele aşiretleridir. Bu aşiret, Borçalı Türklerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bunu, aşiret adı esasında ortaya çıkan toponimik isimler ile onların muhtelif bölgelerde yayılması da tasdik

etmektedir. “*Deli* etnoniminin, *Tele* şeklinde Hunların bir tayfası olduğu bilinmektedir. Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre, *Teleder* eski dönemde Balkaş gölü çevresinde yaşamış ve Hun aşiret birleşmelerine/federasyonlarına dahil olmuştur. *Tele* tayfası, VI. yy.’ın ortalarında Dağıstan’a kadar uzanan Batı Türk Hakanlığı’nın terkiibine dâhil olmuş, esas itibarıyla Hazar Denizi sahillerine yerleşmişlerdir. Kaynaklara göre, *Tele* tayfası VI-VII. yy.’larda Azerbaycan ve Azerbaycan sınırlarına mücavir bölgelerde yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır.

Dilimizin gelişimi döneminde “*tele*” sözü “*dele*” veya “*deli*” şeklini almış, daha sonra *-ler* çoğul eki ilâve edilmiştir. Böylece, *deli* etnoniminin “*tele*” sözüden kaynaklandığını söyleyebiliriz. *Deli* sözü dilimizde hem tayfa adı, hem de “*yiğit, savaşı, koçak, cesur, çılgın, kahraman*” anlamlarında kullanılmıştır. “*Deli tayfası*”, “*yiğit ve cengâver tayfa*” anlamına gelir. Türk kültürünün köklü ve değerli ansiklopedilerinden biri olan Dede Korkut Destanı’nda -*Deli Dumrul, Deli Dondar/Dündar, Deli Koçar*; Köroğlu Destanı’nda -*Deli Köroğlu, Deli Hasan, Köroğlu*’nun delileri gibi antroponimik ve Türkçe söz bilimine giren kelimeler son şekillerini almışlardır. Bu da, *Tele* tayfasının savaşı ve cengâver Türk tayfası olduğuna işaret etmektedir.

DEMİRÇİLER: Qoravan.

DEMİRLİ, DEMİRÇİLER, DEMİRÇİHESENLİ: Gürcistan’ın Bolnisi rayonunda *Demirli*, Başkeçid rayonunda *Büyük Demirçihesenli* [hâlen *Kızılkilse*], *Küçük Demirçihesenli* [hâlen *Şindiler*] adlı köyler vardır. Azerbaycan’ın Ağdere rayonunda *Demirli*; Şamahı rayonunda ve Nahçıvan’da *Demirçi*; Kazak//Qazax rayonunun Birkici Şihli ve *Demirçiler* bölgelerinde, Kubadlı//Qubadlı ve Hankend rayonlarında *Demirçiler*, Kelbecer rayonunda ise *Demirçidam* ve Ermenistan’ın Ebilkend [hâlen Kalinino] rayonunda *Demirçiler* adlı köyler vardır. Bu köylerin adını meydana getiren *Demirli, Demirçi, Demirçiler* Azerbaycan Türkleri’nin oluşmasına iştirak eden *Demirçiler/Demirciler* tayfasının adı ile ilgilidir. XIII. yy. tarihçisi Şahabeddin Nesevî, onların Cengiz Han’ın neslinden olduklarına işaret etmiştir. Onlar, XVI. yy.’da Kars civarına da

yerleşmişlerdir. XIX. yy.'da yaşamış M. M. Hezeni'ye göre, Demirçiler Azerbaycan [Karabağ Hanlığı]'a XVIII yy.'da Penahali Han Cevanşir döneminde gelmişlerdir.

ERCİVAN SARVANI: Gürcistan'ın Zalga//Zalqa [Barmaqsız] rayonunda köy adı. Bu köyün sakinleri Azerbaycan Türküdür. Azerbaycan Türklerinin kökeni üzerinde sürdürülen çalışmalar göstermektedir ki, bu bölgede yaşayan halkımızın kökeninin şekillenmesine yüzlerce Türk aşireti doğrudan iştirak etmiştir. Bu tayfalardan biri de Kıpçaklara mensup *Kengerli* aşiretinin bir kolu olan *Sarvan* adlı bir cemaat olmuştur. Bu cemaatin eski Borçalı topraklarına yerleşmesi konusunda kesin bilgiler olmasa da, onların bu bölgeye yerleşmesi muhtemelen orta asrın ilk dönemine uzanmaktadır. XVIII. yy.'m birinci çeyreğinde, özellikle 1721 yılında hazırlanmış *Desturu'l Amel* defterinde ve bu devri aksettiren Gürcü kaynaklarında kaydedildiği gibi, Borçalı'da yerleşik hayata geçmiş olan *Sarvan* aşireti, Aran Borçalı'da *Sarvan* isimli bir köy kurmuştur. *Desturu'l Amel'e*, *Sarvan* köyünün 99 haneden ibaret iki cemaat olduğu kaydedilmiştir.

1728 yılına ait *Tiflis Tahrir Defteri*'nin Sarvanlılar bölümünde Sarvan cemaatinin 69 evden ibaret olduğu kayıtlıdır. Muhtemelen 1721 - 1728 yılları arasında *Sarvan* cemaatinin bir kolu veya 30 evden ibaret bir grubu, Borçalı'nın dağlık bölgesine göçmüş ve oraya yerleşmiştir. Yeni yerleşen *Sarvan* cemaatinin kurduğu köy, önceleri *Dağ Sarvanı* olarak adlandırılmıştır. Yani dağlara yerleşmiş Sarvanlılar. Demek ki, *Aran (Ova) Sarvanı* olmasa, *Dağ Sarvanı* da olmazdı. *Dağ Sarvanı*'nın *Aran Sarvanı*'ndan göçtüğü konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Bunu rakamlar da tasdik etmektedir. *Sarvan*, 1721 yılında 99 haneden ibaret olduğu hâlde, yedi yıl sonra 1728 yılında 69 haneye düşer. Açıkça görüldüğü gibi, *Sarvan* cemaatından 30 hane *Dağ Sarvanı*'na göç etmiştir. Daha sonraları bu köy resmî kayıtlarda *Ercivan Sarvanı* olarak adlandırılmıştır.

Şimdi de *Ercivan Sarvanı*'nın etimolojisini araştıralım. Görüldüğü gibi, *Ercivan Sarvanı* iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm *Ercivan*, ikinci bölüm ise *Sarvan* etnoniminden ibarettir.

Araştırdığımız yerleşim birimi adının birinci bölümünde yer alan

Ercivan ne demektir? *Ercivan* sözü de kendi yapısal kuruluşu itibarıyla iki bölümden ibarettir. Birinci bölümü “*değirmen*” anlamına gelen “*erçi*”, ikinci bölümü ise, “*ev, yaşam yeri*” anlamlarını bildiren “*-van*” toponimik formatından ibarettir. Demek ki, *Ercivan* sözü “*değirmen yeri*” anlamına gelmektedir. Azerbaycan’ın Astara rayonunda *Ercivan* isimli bir köy ve aynı adı taşıyan çay vardır. Azerbaycan toponimisinde geniş şekilde yayılmış olan *Erkivan* [Kale yeri], *şirvan* [Aslan sürüsü yeri] toponimleri de bu kabildendir.

Ercivan Sarvanı’ndaki *Sarvan* ise, meslek anlamı bildiren etno yerleşim birimi adıdır.

Sarvan aşireti, eski dönemde göçer hayat sürmüş ve devecilik yapmışlardır. Aşiret üyelerinin devecilik mesleği ile ilgili olarak, bu aşiretin adı *Sarvan* etnonimi ve bu etnonimin sonraki gelişim sürecinde *Sarvan* etnotoponimi oluşmuştur. Modern Türkçe’de *Sarvan* “*av yolu; deve yolu; deveci*” anlamlarında kullanılmaktadır. Azerbaycan’ın Deveçi, Salyan, Ağcabedi rayonlarında da *Sarvan* adlı köyler, Nahçıvan kentinde ise *Sarvanlar* adlı mahalle vardır. Bütün bu toponimler de *Sarvan* etnonimi ile ilgilidir. Ağsu rayonundaki *Arap sarvan*//*Erebsarvan* köyünün adı da *Arap* ve *Sarvan* etnonimleri [Boy, il//ulus ve aşiret adları] ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Kısaca, *Ercivan Sarvanı*’nın anlamı, “*Değirmen yeri yakınlarında yerleşmiş Sarvanlılar*” demektir.

EVLİ: Dzoramut.

EYRİQAR DAĞI: Açkasar dağı.

GOMBORİ//QOMBORİ: Gürcistan’da Qazlıq [Kafkas] dağının eteğinde *Gombori*//*Qombori* adlı yerleşim birimi ve dağ vardır. Bu köyün halkının büyük bölümü Türktür. Buraya gayri Türk unsurları daha sonra gelip yerleşmişlerdir. Bu yer adı, Türkçe kökenli iki sözün birleşmesinden meydana gelmiştir. Dede Korkut Destanı’nda Beyrek’in babasının adını Qambura olarak kabul edersek, bu toponimin birinci bölümü eski Oğuzların şamanı anlamında kullanılan *Kam*//*Qam* (Bayındır Han’ın babasının adı

da Kam//Qam Han'dır); ikinci bölümü ise, eski Türkçe'de *kurt* anlamında kullanılan *börü* sözünden ibarettir. *Qambörü* "mukaddes kurt" anlamını taşımaktadır.

Oğuzların eski mitolojik görüşlerini dikkate alırsak, bu toponimin şamanlıkla ilgili olarak ortaya çıktığı şüphesizdir. Muhtemelen göçeri Oğuzlar, eski Gürcü menkıbelerinde de söylendiği gibi, II-V. yy.'dan itibaren bu yerlerde iskân olmuş ve *Qambörü* toponimini yaratmışlardır. Bu toponim, hâlen Gürcücede kısmen tahrif edilmiş *Qombori* şeklinde kullanılmaktadır. Bu tahrif, her şeyden evvel, Gürcücede "ö, ü" seslerinin olmaması ile ilgilidir.

GÖRARK/GÖRARX: Eski Borçalı'nın doğusunda bulunan uluslardan biri de Gôrarh'dır. Bu ulusta Gôrarh [Tezekend], Yuananlı Gôrarh - Yabanalı Gôrarh [hâlen Ezizkend], Demiye Gôrarh, Alget, Sabirkend ve Hacisa köyleri vardır. Adlarından anlaşılacağı gibi, bu köylerin ahali, aynı etnik yapının mensupları ve nesilleridir.

III-VII yy.'a ait İran kaynaklarında *Gôvurarh* etnohidronimik toponimine rast gelmekteyiz. T. Behramî "*Ekinçilik Medeniyeti*" adlı eserinde şöyle yazmaktadır: "Muğan'da izleri şimdiye kadar korunmakta olan birçok Gôvurarh - daha doğrusu Gâvurların arkı- bulunmaktadır". Bu arh/ark, eskiden Muğan ateşperestleri tarafından yapılmıştır.

"Gâvur//gôvur" kelimesi, Arapça kâfir sözünden meydana gelmiş, ateşperest anlamında, İslâm'a inanmayan demektir. Borçalı [Marneuli rayonu]'daki *Gôrarh* köylerinin sakinlerinin vaktiyle Muğan'dan gelip yerleşmiş insanlar olması ihtimal dâhilindedir.

GÖYCE GÖLÜ: Sevan gölü.

GÖYDA/, GÖYBULAK: Bu mikrotoponimlerin terkipteki *göy* sözü "*doğu*" anlamında kullanılmıştır. Yani Doğu dağı, Doğu bulağı//Şark bulağı. Bu toponimler, bu dağdan ve bulaktan, daha batıdaki yaylalarda yaşayanlar tarafından bu şekilde adlandırılmıştır.

GÜMRÜ: Kumayri (1924 yılına kadar Aleksandrapol; yakın dönemlere kadar Leninakan).

HAMAMLI: Sipitak.

İMİR, İMİRHESENLİ: Eski Borçalı'da *İmir* [şimdiki Marneuli rayonu] ve *İmirhesen* [Bolnisi rayonu] isimli köyler vardır. Bu köylerin adı, *İmir* etnonimi veya *İmir* aşireti adından kaynaklanmıştır. 1728 tarihli Tiflis Tahrir Defteri'nde de Baydar nahiyesinin *İmirli* köyü [37], bu köyün *İmirli* mahallesi [10], Onbaş mahallesi [12] ve Hızır mahallesinin [6] adı kayıtlıdır.

İNCEOĞLU: Bolnisi rayonunda köy. Azerbaycan'ın Göyçay ve Şeki rayonlarında da *İnce* adlı köyler, Kazak//Qazax rayonunda ise, *İncederesi* adlı hidronim ve oronim vardır. Bu etnonim, muhtemelen *İnce* aşiretinin adından meydana gelmiştir.

KALİNİNO: bk. Voronsovka.

KARACALAR: Telavi rayonundaki *Karacalar* köyünün adı "*Karaca*" ve *-lar* çoğul ekinden meydana gelmiştir. Bu adın "*Kara Calal/Celâl*" şahıs adından meydana geldiği fikri çok az inandırıcıdır. Aslında, Karacalar, geçen yy.'larda Mil-Muğan ovasında yaşamış Kılıçlı aşiretine bağlı cemaatlerinden birinin adıdır [A. Hacıyev, *Azerbaycan Dilinin Onomastik Sistemi*, Bakû- 1990, s. 46].

KARAÇALA//QARAÇALA: Karayazı rayonundaki *Karaçala//Qaraçala* yerleşim birimi adı "*Kara*" [Büyük] ve "çala" sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. bk. Borçalı.

KARAİSA//QARAİSA: Meqvaovit.

KARAKALE//QARAQALA: Noramut.

KARAKİLİSE//QARAKİLSE: Kirovakan.

KARAMANLI KIŞLAĞI, KARAMANLI CEMAATI: Borçalı'ya orta asırlarda yerleşmiş Teke//Tekeli aşiretine bağlı olan cemaat

yerleşimleri veyahut köylerinden biri “Defter”de gösterildiği gibi *Karamanlı Kışlağı* (15 aile), diğeri ise *Karamanlı Cemaati* (Köyü)’dir. *Karamanlı* etnonimi esas alınarak düzenlenen yer adları, Azerbaycan’da da geniş şekilde yayılmıştır. Neftçala, Qubadlı, Göyçay, Yevlah rayonlarında *Karaman* kökenli çok sayıda köy adı vardır. Azerbaycan Türklerinin temel yapısına iştirak eden *Karamanlılar*, Türk aşiretlerinden olup, XIII. yy.’ın ilk yıllarında Azerbaycan ve Borçalı’ya (Doğu Gürcistan’a) gelmiş ve buraya yerleşmişlerdir.

KARAYAZI//QARAYAZI: Gürcistan’ın doğu bölgesinde geniş bir arazinin ve yerleşim biriminin adıdır. Bu yerleşim birimi hâlen Qardabani adını taşımaktadır. Azerbaycan’ın Kazak rayonunda *Qarayazı* kasabası, Göyçay rayonunda ise, *Qarayazı* köyü vardır.

Qarayazı toponimi, iki bölümden ibarettir. Bu toponim, Eski Türkçede *büyük, geniş* anlamını bildiren “*kara/qara*” ile ova anlamına gelen “*yazı*” sözlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Genellikle “*Büyük ova*” anlamını ifade eder.

KASPI: Gürcistan’ın doğu bölgesinde idarî toprak parçası, rayon ve rayona bağlı şehir. XII. yy. Albanya eyaletleri ve yerleşim birimlerinin isimleri coğrafya kitaplarından kaydedilmiş ve onlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kitaplarda, diğer tayfaların yanı sıra *Kaspi* tayfasının da adı geçmektedir. Azerbaycan’ın eski toponimik adları arasında *Kaspiana* da vardır. Bu yerleşim birimi adı *Kas//Qas//Has//Xas* tayfasının adı ile ilgilidir. Bu toponimin etimolojisi ile ilgili olarak Prof. E. Demircizade şöyle yazmaktadır: “*Hazar ve onunla paralel şekilde kullanılan Kaspi, aslında bir sözün iki farklı dile özgü çoğul hâli ile şekillenmiş varyantlarıdır. Kelimenin aslı Kas//Qas//has//Has’dır.; -pi çoğul hâli olduğu gibi, -er de çoğul şeklidir. Demekki, Kaspi ve Hazar//Hazer sözlerinin her biri aynı anlamın aynı kök esasında iki muhtelif dildeki ifadesidir. Bu ise, çok eski dönemlerde Kaspi denizinin sahillerinde, özellikle kuzeybatı kıyılarında Hazarların yani Kas//Qas//has//Has ve Haz//Hez isimli tayfanın yaşadığına işaret etmektedir*” [*Azerbaycan Edebî Dilinin Tarihi*, Bakû-1979, s. 44]. Gürcistan’da

ise, *Kaspi* etnotoponiminin ortaya çıkması, muhtemelen XI. yy.'ın yarısında Doğu Gürcistan'a Türk tayfalarının kütleli şekilde yerleşmesi ve "*Didi Türkoba*" [Büyük Türklük]'nin ortaya çıkması ile ilgilidir.

KEMENK ÇAYI: Dzoraget çayı.

KEPENEKÇİ: Eski Borçalı'nın en büyük il/uluslarından biri de VI. yy.'da kayıtlara geçmiş olan *Kepenekçi* [*Bolus Kepenekçi* - hâlen *Bolnis Kepenekçi*] köyüdür. Şimdi bu köy *Kvemo Bolnisi* [Aşağı Bolnisi] adı ile anılmaktadır. Marneuli rayonunda *Kürüstü Kepenekçi*, Qardabani [Karayazı] rayonunda *Kepenekçi* ve Azerbaycan'ın Zagatala rayonunda *Kepenekçi* adlı köyler vardır. XVI. yy.'ın sonunda Gence'nin Yevlax (Yevlax) nahiyesinde yaşayan *Otuzikiler* aşiretine bağlı cemaatlerden biri de *Kepenekçi* olarak adlandırılmaktaydı. XIX. yy.'ın ilk yıllarında, Kahetiya'da Telavi kentinin yakınlarında da *Kepenekçi* isimli bir köy mevcuttu. Eski İrevan guberniyası topraklarında Büyük *Kepenekçi*, Küçük *Kepenekçi* isimli köyler vardı. Daha sonra bu köylerin isimleri değiştirilmiştir.

Bolnisi'nin, kayıtlara Bolnis-Kepenekçi olarak geçtiğini, tanınmış Gürcü araştırmacısı L. Mushelaşvili de ifade etmektedir.

Kepenekçi adı nasıl ortaya çıkmıştır. Bu aşiret ve bu aşiretin oturduğu köy, adını üyelerinin mesleği ile yakından ilgili olan *Kepenek* sözünden almıştır. Eski Türk yazılı abidelerinde, Dede Korkut ve Köroğlu destanlarında, ayrıca klâsik Türk şairlerinin eserlerinde *kepenek* sözünün "*kepenek/yapıncı*" anlamında kullanıldığı bilinmektedir [*Türkçe'nin Kafkasya'daki gelişimi dönemlerinde, "kepenek" sözünde tedricen anlam daralması meydana gelmiştir. Hâlen "kelebek" kavramını ifade etmektedir*].

Yukarıda örnekleri verilen *Kepenek* sözü ile meslek ve meşguliyet bildiren *-ci* ekinin birleşmesinden de *kepenekçi* sözü ortaya çıkmıştır. Anlamı, *kepenek yapan, kepenekçilik işi ile meşgul olan aşiret* demektir. Böylece, bu söz temel alınarak, *Kepenekçi* etnotoponimi ortaya çıkmıştır.

Bolus-Kepenekçi aşireti hakkında, Desturu'l Amel ve Tiflis Tahrir

Defteri'nde kayıtlara rast geldiğimiz gibi, Hacı Almas, Hacı Memmed, Hacı Şefi, Tatar, Patar-Zergerli, Caferli isimli cemaatlerinin bulunduğunu da öğreniyoruz.

Tahrir Defterin' de de kaydedildiği gibi, Temurçuhesenli//Demirçihe-senli nahiyenin en büyük illerinden birisi *Kepenekçi* ulusudur. *Kepenekçi* ulusu, çok sayıda aşiret, kışlak ve köy birleşmesinden meydana gelmiştir: *Ahmet kışlağı, İshaklı kışlağı, İlhiçı Yusuf kışlağı, Kathudalı kışlağı, Cafer kışlağı, Ahmet mahallesi, Ebülkasım kışlağı, Hariç mahallesi, Çatal Veli kışlağı, Sarılı kışlağında Veli mahallesi, Tağı mahallesi, Hacıoğlu kışlağı, Devviroğlu kışlağı Rıza mahallesi* ile, *Muğliyan* adlı yerde *Kara Öküzlü kışlağı, İbrahim Ağa kışlağı, Goca kışlağı, Eyyüp Ağa mahallesi, Şahgeldi mahallesi, Bereli kışlağı* vs.

Bu ulusu meydana getiren aşiret ve cemaatlerin büyük bölümü, kendi tarihi adlarını aynen muhafaza etmektedir: *İshaklı obası, Demidey (Devioğlu), Eyuboyu obası, Göymetiler* (Belki Gök Oğuz'la Mete'nin akrabalığından türemiş), *Kazakkızlı, Uzun Gelin* (boyu uzun Burla Hatun hatıra gelmektedir), *Ocaklılar, Karabağlılar, Karapapaklılar, Karacaoğlu* (Karaca Çoban hatıra gelmektedir) [Abbas Abdulla, *Dedem Korkut Işığında*, Edebiyyat ve İncesen'et gezeti, 27 Dekabr 1985].

KIRIKLI: Eski Borçalı (şimdiki Marneuli rayonu)'nm köylerinden birinin adı Kırıklı'dır. Azerbaycan'ın Goranboy ve Hanlar rayonlarında da Kırıklı adlı köyler vardır. Bu köylerin adı ile Kırıklı aşiretinin adı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

KIZILKİLSE, KIZILHACILI: Halkı Azerbaycan Türk'ü olan bu köylerin adı Eski Türkçede güney anlamını bildiren "Kızıl" sözü ile kilise ve hacı sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kızılkilise sözünün modern Türkçedeki karşılığı "güney kilisesi" demektir. Muhtemelen, vaktiyle bu köyün kuzeyinde yerleşen halk, onları güney kilisesi, yani Kızılkilise olarak isimlendirmiştir. Borçalı'daki Kızılhacılı köyünün adı da bu yolla ortaya çıkmıştır.

KIZIL ŞAFK//QIZIL ŞEFEQ: bk. Cücekend.

KİÇİK ŞULEVER: Şülever.

KOLAGİREN: Dzoraget.

KÖBER: Quqark.

KULLAR//QULLAR, AKKULA//AĞQULA, TAŞLIKULLAR//DAŞLIQULLAR [DAŞQULLAR], TAŞTEPE//DAŞTEPE, KARATAŞ//QARADAŞ: Eski Borçalı'nın doğu bölgesinde Sınıg Körpü [Kırmızı Köprü] yakınlarında Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylerden birinin adı *Kullar//Qullar*, diğeri ise *Akkula//Ağqula*'dır.

XVIII. yy. 'a kadar Nahçıvan'da *Kullar//Qullar* isimli bir köyün var olduğu bilinmektedir. 1728 tarihli Tiflis Tahrir Defteri'nde, Baydar nahiyesine bağlı 50 haneli *Kullar//Qullar* isimli bir köy kaydı bulunmaktadır.

Kullar//Qullar ve *Akkula//Ağqula* köylerinin adı, eski Türk boy ve aşireti olan *Qul//Kul* ile ilişkilidir. Her boy ve aşiret kendi tarihi varlığını ve benliğini koruyup, muhafaza ettiği gibi, mensup olduğu aşiretin adını da nesilden nesile vererek koruyup muhafaza etmektedir. Buradan anlaşıldığı gibi, *Kullar//Qullar*, *Qul//Kul* aşireti adından oluşturulmuş yerleşim mıntokası olduğu gibi, *Akkula//Ağqula* da eski Türkçe'de küçük anlamında kullanılmış ak sözü ve *kul//kul* etnoniminin birleşmesinden meydana gelmiş etno yerleşim birimidir. *Akkula//Ağqula*'nın anlamı *Küçük Kullar//Kiçik Qullar* aşireti demektir: Azerbaycan'ın Daşkesen rayonunda Karakullar//Qaraqullar köyü vardır.

Karakullar//Qaraqullar yerleşim birimi adında *kara//qara* ve *kullar//qullar* etnoniminden ortaya çıkmıştır. *Karakullar//Qaraqullar*'m anlamı *Büyükkullar//Böyükqullar* aşireti demektir. Görüldüğü gibi, *Kullar//Qullar* etnonimi ve yerleşim birimi adları, *ak//küçük*, *kara//büyük* topofomatlarının yardımı ile etno yerleşim birimi ortaya çıkmıştır.

Kullar//Qullar köyünün biraz batısında eski Borçalı'nın merkezî bölgesinde yer alan köylerden biri de *Taşlıqullar//Daşlıgullar* [Daşlıgul]'dır. Coğrafi mevkiinden ötürü muhtemelen *Kullar//Qullar* İç Oğuz'a, *Taşlıqullar//Daşlıgullar* ise, Taş Oğuz'a aittir.

Mülâhazamızı, Dede Korkut Destanı'ndaki olaylar da tasdik etmektedir. Destanda İç Oğuz ve Taş Oğuz aşiretlerinden bahsedilmektedir. Eski Türkçe'de *taş*, uzak demektir. *Taş Oğuz*'un anlamı *Uzak Oğuz* demektir. İster eski kaynaklarda, isterse Destan'da Oğuz anlayışı Türk anlamına uygun gelmektedir.

Taş Oğuz teriminin birinci bölümü, hâlen Borçalı'da mevcut birkaç yerleşim birimi adıdır. korunup, muhafaza edilmiştir. Bolnisi rayonunda *Daşlıqullar* [Daşqul] isimli köy vardır. Bu köyün adı iki sözün birleşmesinden meydana gelmiştir. Birinci bölümdeki "*daş*" sözü ile ilgili olup, "*uzak*" anlamını bildirdiği hâlde, ikinci bölümü, yani "*qul*" sözü eski Kul//Gul aşiretinin adı ile ilgilidir. Anlamı, "*Uzak Kullar*" demektir. Azerbaycan'a nispetle, Borçalı'nın merkez ve batı bölgelerini, uzak coğrafi mevki olarak kabul etmek mümkündür.

Kullar//Qullar etnonimi ile ilgili yerleşim birimi isimleri Azerbaycan'da geniş olarak yayılmıştır: Balaken, Ağdaş, Berde ve Qusar rayonlarında *Kullar//Qullar*, Daşkesen rayonunda ise *Karakullar//Qaraqullar* köyü vardır. Gürcistan'ın Bolnisi rayonundaki *Karataşlı//Qaradaşlı* (hâlen Aşağı Gülever), Marneuli rayonunun Sadahlı (Sadaxlı) köyü yakınlarında *Karataş//Qaradaş* yerleşim birimi adı ve oronimi, Azerbaycan'ın Tovuz rayonundaki *Karataş//Qaradaş* köyünün adını bildiren yerleşim birimi isimleri muhtemelen Daş Oğuzlarla ilişkilidir. Bu yer adlarının birinci bölümleri, eskiden beri Türkçede büyük anlamında kullanılan "*kara*", ikinci bölümü ise Taş Oğuz, yani uzakta yaşayan Oğuz etnonimi ile ilgilidir. Bu yer adının anlamı, uzakta yaşayan Oğuz aşireti demektir. Muhtemelen Marneuli rayonundaki *Daştepe* yer adı da Taş Oğuzların eski yerleşme yerleri ile bağlantılıdır.

KURUÇAY//QURUÇAY: Ptqavan.

KUŞÇU//QUŞÇU: Tekeli Türkmen federasyonunu meydana getiren aşiretlerden biri de Kuşçu aşiretidir. Marneuli rayonundaki *Kuşçu* köyünün adı da Kuşçu etnoniminden türetilmiştir. Zalga rayonunda da Kuşçu adlı bir köy vardır. Kuşçu etnonimi ile ilgili yer adları Azerbaycan'da geniş şekilde yayılmıştır: Tovuz rayonunda *Donqar Kuşçu* ve *Aşağı Kuşçu*,

Deveçi rayonunda *Dağ Kuşçu*, Zerdab rayonunda *Deli Kuşçu*, Daşkesen ve Şamahı rayonlarında *Kuşçu*, Gebele rayonunda *Kuşlar*, ayrıca Kürdemir rayonunun Carlı, Yevlah rayonunun Handan, Şuşa rayonunun Malıbeyli, Laçın rayonunun Mirik bölgesinde de *Kuşçu* aşiretinin adı ile ilgili köyler vardır.

E. Hüseyinzade'nin ifadesine göre, *Kuşçuların* Azerbaycan'a gelmesi, Moğolların Kuzey Kafkasya'ya saldırdığı döneme raslamaktadır. "*Moğollara yenilen Kıpçaklar, düşman ordusunun baskısı altında Derbent geçidinden Şirvan ve Aran'a (1223) geçip, bu yerleri talan ettiler. Onların bir bölümü Gence etrafına yerleşti. Diğer bölümü ise, Gürcistan'daki kendi aşiret mensuplarının yanına gittiler.*" Bu gelişmeler iki yönden ilginçtir: Birincisi, *Kuşçular* aşiretinin bir bölümünün 1223 yılında Borçalı topraklarına yerleşmesine açıklık kazandırır. İkincisi, yani "*Kuşçuların kendi aşiretlerinin yanına gitmesi*", *Kuşçu* aşiretinin bir bölümünün XII. yy.'dan önce Borçalı topraklarına yerleştiğini gösterir. Muhtemelen onlar, Taş Oğuz aşiretleri idi.

Kuşçu aşiretinden "*Emin Mazık Kuşçu, Bayıtmış Kuşçu, Elbasmış Kuşçu gibi komutanlar çıkmıştır. Ebu Sendin zamanında Horasan'a Şeyh Ali Kuşçu, Karabağ'a ise Mehemed Bey Kuşçu hâkimlik etmişlerdir*". *Kuşçu* aşiretinden çıkmış komutanlardan Bayıtmış, Elbasmış antroponimlerinin kökeni ve ortaya çıkması Dede Korkut destanındaki şahıs adlarını çağrıştırmaktadır.

LEK CANDAR: Dmanisi rayonunda dağ ve köy adı. *Lek* sözü eski Türk tayfalarından birinin adı olan *Lek* etnoniminden kaynaklanmıştır. Konuşma dilinde *Lek*'teki kapalı "e" sesi, açık "a" sesine çevrilmiştir. *Lek* tayfası, XIII. yy.'da İran'dan Azerbaycan'a göç ettirilmiştir. Bu tayfanın adı ile ilgili Azerbaycan'da Ağdaş rayonunda *Aşağı Lek*, Ucar, Berde ve Hanlar rayonlarında *Lek* köy adları vardır. Bu toponiminin ikinci bölümü *Candar* dilimizde tayfa, aşiret, tire, nesil anlamında kullanılmaktadır. Gürcistan'ın Gardabani//Qardabani ve Marneuli rayonlarında da *Candar* adlı köyler vardır. Muhtemelen Azerbaycan'ın Kuba//Quba ve Zengilan rayonlarındaki *Candar* köylerinin adı da aynı kökten gelmektedir.

Prof. E. Demirçizade'yi kaynak gösteren M. Keşeli ise, “*Lek*” sözünün vaktiyle “*deve*” anlamında kullanılan bir söz olduğuna işaret etmiştir. Bakû civarındaki bataklıklardan biri “*Ceyranbatan*”, diğeri ise “*Lekbatan*” [devebatan yer] olarak anılmaktadır. Muhtemelen, *Lek/Lök* dağının şeklini halk deveye benzettiği için bu şekilde adlandırmış ve onun yakınına yerleşen *Candar* tayfası, yeni yerleştikleri bu yere aynı dağın adını vermiştir.

LEMBELİ: Baqrataşen.

LORU NAHİYESİ [BORÇALI KAZASI]: Ermenistan'ın bugünkü Noyemberyan, Tumanyan, Stepanavan, Taşir rayonları topraklarını kapsamaktaydı.

LÜKSEMBURG: bk. Yekatarinenfeld.

MAMEY: Kirovka.

MARNEULİ: bk. Sarvan.

MUĞANLI: Gürcistan'ın Bolnisi rayonunda *Muğanlı* [*Bala Muğanlı*], Marneuli rayonunda *Büyük Muğanlı*, *Kaş Muğanlı*//*Qaş Muğanlı*, *Kireç Muğanlı*, Başkeçid rayonunda *Muğanlı* [*Dağ Muğanlı* - 1990 yılında Azerbaycan Türkleri buradan kovulmuş ve köy Gürcüleştirilmiştir], Saqareco rayonunda *Yor Muğanlı*, Karayazı rayonunda *Sarıçala Muğanlı* isimli köyler vardır. *Muğanlı* etno-yerleşim birimi adı Azerbaycan'da da yaygındır. Ağdaş, Ağcabedi, Berde, Kazak/ /Qazax, Kubadlı, Zagatala, Zengilan, Kürdemir, Hocavend ve Şamahı rayonlarında *Muğanlı*; Eli Bayramlı kentinde *Muğan* adlı şehir tipli bir kasaba; Bilesuvar rayonunda *Muğan* adlı bir kasaba, Sabirabad rayonunda *Muğan* Genceli, Nahçıvan'da *Muğancık Mehrab*, *Muğanlı Müslüm* adlı köyler vardır. Yukarıda kaydedilen etno-yerleşim birimlerinin hepsi *Muğ*//*Mağ* etnoniminden (tayfa adı) ortaya çıkmıştır. Bu da, *Muğ*/ /*Mağ* tayfasının Azerbaycan Türklerinin oluşumunda büyük rol oynadığını göstermektedir.

IX-XI. yy.'larda, Arapça kaleme alınmış tarih ve coğrafya kitaplarında ve özellikle Hududü'l Alem isimli kitapta *Muğan*, Gebele vb. toponimler kaydedilmiştir. Bu toponimler hâlen Azerbaycan ve Gürcistan'ın bazı rayonlarında yaşamaktadır.

Tiflis Tahrir Defteri'nde, Gürcistan topraklarında yaşamış olan *Muğanlı* tayfasının adı ile ilgili birkaç *Muğanlı* köyünün adı da kayda alınmıştır: Baydar nahiyesinde *Muğanlı* [23], Demirçihesen uluslarından Kepenekçi adlı yerde *Muğanlı* cemaati [31], *Muğanlı Ehmed* cemaati [18], Ağcagala nahiyesinde Ereblî oymağının İmamkendi kışlağındaki *Muğanlı* cemaati.

ORMAŞEN: Başkeçid rayonunda orman//meşe içerisinde yerleşmiş olan Ormaşen Köyü, adını doğanın güzelliklerinden almıştır. Bu köy adını, Türk dünyasında orman//meşe anlamında yaygın olarak kullanılan *orman* ve *meşe* sözlerinden almıştır. Türk şivelerinde “*Orman*” sözü meşelik, koruluk, ağaçlık, kamışlık anlamlarını ifade eder. “*Orman*” sözü, etimoloji yönünden *or* (-ağaç, odun) sözü ile, *-man* çoğul ekinen ibarettir. Görüldüğü gibi, *or* ve *meşe* sözleri birleşip, *Ormeşen* sözünü meydana getirmiştir. Kelimenin sonuna *n* harfi ilâve edilmiştir. Bu köyün, adını *orman* ve *meşe* sözlerinden almış olması, onun coğrafî konumu hakkında da fikir vermektedir.

OZANLAR: Odzun.

SAATLI: Ququti.

SAATLI: Başkeçit rayonunda köy. Azerbaycan'da *Saatlı* adlı rayon, şehir, Berde rayonunun Hesenqara, Ağdaş rayonunun Şemsabad idarî bölgesinde *Karakan Saatlı*//*Qaraqan Saatlı* köyü vardır. Şuşa kentinde ise, *Saatlı* isimli bir mahalle vardı. M. P. Vakıf, bu mahallede okul açmış ve öğretmenlik yapmıştır. Şimdiki Ermenistan'da da *Saatlı* isimli köy vardı. A. Ahundov'a göre, bu yerleşim birimi adı *Şayet* adlı Türk etnoniminden meydana gelmiştir. M. H. Veliyev'e göre, *Saatlı* geçmişte Ayrımların bir koluydu. Daha sonra bağımsız bir il//ulusun adı hâline gelmiştir. XIX. yy.'ın

ilk yıllarında *Saatlı* cemaati, 15 aileden ibaret göçer bir grup olarak Karabağ'da yaşamıştır. Bu tayfa, daha sonra muhtelif yerlere yerleşmiştir.

Saatlı yerleşim birimi adı, *Saatlı* tayfasının adından ortaya çıkmıştır.

SADAKLI: Borçalı'nın köklü tarihe sahip köylerinden biri de *Sadaklı*'dır. *Sadaklı* yerleşim birimi adı, eskiden beri dilimizde ok kabı anlamında kullanılan sadak sözü ile sanat/meslek ve köken mensubiyeti bildiren *-lı* ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. "*Sadak*" sözü, eski Türk yazılı abidelerinde de geçmektedir. Dilimizde, ok ve ok kabı üreten tayfa anlamını ifade etmektedir. Bu yerleşim biriminin ifade ettiği anlam, dilimizde eski özelliğini koruyup muhafaza eden halk edebiyatı örneklerinde de görülmektedir.

SALYER: Gürcistan'ın Bolnisi rayonunun Darvaz köyünde ovalık bölge. Bu oronim, *Sal* tayfasının adı ile yer sözünün birleşmesinden meydana gelmiştir. Anlamı, *Salların* yeri demektir.

Dede Korkut Destanı'nda, *Salur Kazan*, Bayındır Han'ın beylerbeyi olarak kaydedilir. *Salur*, Oğuz tayfalarından biridir. Bu etnonim, aşiretin beyi *Salur*'un adı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da *Salyan* rayonu ve kenti, Şamhor rayonundaki *Saler* köyü ile Kubadlı rayonundaki *Saldaş* köyünün adı da *Sal* tayfasının adı ile ilgilidir.

SARTÇALA: Karayazı rayonunda köy. Bu yerleşim birimi adı, *Sart* etnonimi ve *çala* sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Anlamı, *Sartların çalası/Sartların çukuru* demektir. *Sartlar*, Türklerin eski etnoslarından biridir. Ayrıca, Özbek Türklerinin yerleşik hayat süren bir grubu da *Sartlar* olarak anılmaktadır. Dungan ayaklanmasının 1862 - 1877) yenilgisinden sonra Çin'den Orta Asya'ya geçmiş Batı Moğol etnik grubunun adı da *Sart - Kalmaklar*'dır. Türkler, Ural - Altay grubuna dâhil olduğuna göre, *Sartlar* ve *Sart - Kalmaklar* eski bir Türk etnik grubudur. Muhtemelen *Sartlar*, Doğu Gürcistan'a XI. yy.'daki güçlü Türk akını ile gelen Türk tayfalarındandır.

SARVAN: Eski Borçalı Mahalı'nın köylerinden biri *Sarvan* adını taşımaktaydı [şimdiki Marneuli şehri]. Bk. Ercivan Sarvanı.

SENAİN: Tumanyan.

SENEBİ: Bolnisi rayonundaki *Senebi* köyünün adı, eski Manna, Midiya ve Albanya topraklarında kayda alınan Türk *Sünbiy* etnonimi ile ilgilidir. Senebi yerleşim birimi, *Sünbiy* etnoniminden meydana gelmiştir. Eski Türkçe’de “*sün*” -niza, nizalı, dövüşken; “*biy*” ise, bey anlamında kullanılmıştır. Bu sözün anlamı, modern Türkçemizde *savaşkan bey tayfası* demektir.

Sünbiy [*Sünbey*] sözü, yaklaşık 180 yıl kadar önce Gürcüce ve Rusça belgelere geçirilirken “*ü*” sesi “*e*” sesine çevrilmiş [çünkü Gürcüce ve Rusça’da “*ü*” sesi yoktur], “*n*” ve “*b*” sessiz harfleri arasına ise “*e*” harfi ilâve edilmiştir. “*y*” sesi ise düşmüştür. Böylelikle, *Sünbiy* [*Sünbey*] sözü, *Senebi* şekline dönüşmüş ve bu şekilde kayda geçmiştir.

SİNİH: Noyemberyan.

SOYUQBULAQ: Paqahpyur.

ŞAHBUZ: Bolnisi rayonundaki köylerden biri. Azerbaycan’da bir mülki yönetim birimi merkezi (rayon), bir kasaba ve köy Şahbuz adını taşımaktadır.

Şahbuz adı, *kök/asalet* bildiren “*Şah*” sözü ile Türklerin “*Buc/Buz*” tayfasının adının birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. “*Şah*” nesline mensup olan “*Buz/Bus*” tayfası demektir.

ŞİRAK: Dede Korkut dünyası ile ilgili toponimlerden biri de Doğu Gürcistan’daki *Şirak* toponimidir. *Şirak*, Türk etnoslarından birinin adıdır. Bu etnoslar hakkında Yunan tarihçisi Strabon’un eserlerinde de bilgi verilir. F. Kırzioğlu, muteber tarihî kaynaklara istinaden şöyle demektedir: Şiraklar Hazar tayfalarından biri olup, M.Ö. III.-II. yy.’larda Kuzey Kafkasya’da, Don ve Terek nehirleri vadilerinde yaşamışlardır. Onlar Şaman Türkleridir. Sonraları Kafkas dağlarını aşarak, Güney Kafkasya’da Aras ve Arpa Çayları vadilerinde yerleşmişlerdir. Bu tayfanın adı Dede Korkut Destam’nda *Şeruk* olarak kaydedilmiştir. Yukarıdaki örneklerde de izah edildiği gibi, *Şirakların* Güney Kafkasya’ya gelmesi Dede Korkut

Destanı'nın oluştuğu ilk devirlere rastlamaktadır. Eğer böyle olmasaydı, bu etnos destanda yer almazdı. *Şirak* adlı makro toponim, şimdiki Ermenistan topraklarındaki büyük bir bölgenin adını bildirir. Bu bölgelerde tarihî dönemlerde Türkler yaşamıştır. Azgın ve tecavüzkâr Ermenilerin ve yandaşlarının senaryoları ile Türkler bu bölgelerden peyderpey gruplar hâlinde kovulmuşlardır (1828, 1878, 1905, 1920, 1989).

TAPAN: Bolnisi rayonunda yerleşim birimi ve oronim, XVIII. yy. Ural ve Volgaboyu yazılı abidelerinde *Tabın Kıpçak* ve *Kara Tabın* etnonimine rastlanır.

Bilindiği gibi, Kıpçaklar Türk dil ailesinin köklü ve büyük grubunu oluşturur. Bolnisi rayonundaki *Tapın* köyünün ve düzenliğinin, Azerbaycan'ın Daşkesen rayonundaki *Tapın* köyünün adı da *Tabın* tayfasının adı ile ilgilidir.

Tapın eski ve modern Türk dilinin bir grup şivelerinde “düzgün yer” anlamında kullanılır. *Tapın* düzlüğünün coğrafi mevkisi de bu anlamı verir: Demekki, *Tapın*; düz yer, hamar yer demektir. Bolnisi rayonu Türk yerel ağzında, buğday ekildikten sonra tarlayı düzgün hâle getirmeye yarayan ağaç alete de *tapın* adı verilir.

TEKELİ: Eski Borçalı'ya yerleşen en büyük tayfalardan biri de *Tekelliler*dir. Bu yerleşim biriminin adı *Tekeli* etnoniminden meydana gelmiştir. *Tekelliler*, Sefeviler döneminde Azerbaycan'ın güçlü Türk tayfa birleşmelerinden (federasyonlarından) biridir.

1728 yılına ait Tiflis Tahrir Defteri'nde, Borçalı'nın Ağcaqala nahiyesinde oturan *Tekeli* oymağının yerleştiği köylerdeki aile sayısı gösterilmektedir: Quşçular (11), Qurdlar (7), Böyük Heyderli (19), Küçük Heyderli (4), Uraqlı Gışlağı (4), Karamanlı/Qaramanlı Kışlağı (15), Qazmalı Kışlağı (5), Marağalı Cemaatı, Qaramanlı Cemaatı, Ağehmed (Pirveli) Kışlağı'nda (25) aileden ibarettir.

TUMANIN: Borçalı'nın batı bölgesinde yerleşim birimi adı. *Tumanın* [daha sonra Başkeçid - 1950 yılına kadar], hâlen *Dmanisi* olarak anılmaktadır. Dede Korkut Destanı'ndaki olaylar, *Tumanın kalesi* (ayrı

bir beylik merkezi olarak anılmaktadır) çevresinde de cereyan ettiği bilinmektedir.

Tumanın toponimi, bahse konu yerin coğrafi şartlarıyla ilgili olarak, çağdaş dilimizdeki “*duman, çen, çiskin*” anlamına gelen “*duman*” sözü ile ilişkilidir. Çünkü burası, dağlık bir yer olduğu için yılın büyük bölümü dumanlı, çenli, çiskinli olur. *Tumanın* toponimi buradan türemiştir. Dilimizin eski dönemlerinde kullanılan “*t*” harfi, günümüz Türkçesinde “*d*”ye dönüşmüştür. *Tumanın* toponiminin “*duman*” sözünden kaynaklandığı konusunda şüpheye yer yoktur.

Tumanın sözü Gürcü yazılı kaynaklarında “*Tumanisi//Dumanisi//Dmanisi*” şeklinde yer almıştır. *Dumanisi* toponimi de Türkçede “*çen, çiskin*” anlamlarına gelen “*duman*” sözü ile Gürcüce “*is//isi*” ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Gürcüce “*is//isi*” eki, Türkçedeki *-lı* [*-li, -lu, -lü*] ekinin ifade ettiği anlamı bildirir. Demek ki, *Dumanisi* [*Dmanisi*] toponiminin anlamı “*Dumanlı*” veyahut “*Dumanlı yer*” demektir.

TÜLLER: Gürcistan’ın Saqareco rayonunda köy. Quba rayonunda *Tüler*, Balaken ve Lerik rayonlarında ise *Tülü* adlı köyler vardır. Bu yerleşim birimleri adını *Tülü* (*Tülü//Tölü*) tayfasından almıştır.

VORONSOVKA: Taşir (Yakın zamana kadar Kalinino).

YAVUGLU//YAVUQLU: Başkeçid rayonunda yerleşim birimi adı. Bu köyün adı Dede Korkut Destanı’nı çağrıştıran *Yavuglu* [yakın, yakınlık] sözü ile ilgilidir. “*Yavug//yavug*” sözü hem Dede Korkut Destanı’nda, hem de Hatai’nin eserlerinde *yakın, yakınlık* anlamında kullanılmıştır. Hâlen bu köyün adı Gürcistan’ın Türk ahalisi arasında *Yavıglı/Yavıxlı* şeklinde kullanılmaktadır. Ancak Gürcistan basın-yayın organlarında tahrif edilmiş olarak *Yakuplu//Yaqublu* şeklinde kullanılmaktadır.

YEKATARİNFELD: Bolnisi (1929 - 1943 yıllarında Lüksemburg).

YELİZAVETPOL: Gence kenti.

YUHARI KÖRPÜLÜ: Oktomber.

BİBLİYOGRAFYA

1. Aliyeva Feride Memmed kızı: *Gürcistan'daki Azeri Türkleri*, Çıngı Kültür Sanat Dergisi, 26 Mayıs 1994.
2. Azerbaycan Sovyet Ansiklopediyası, cilt II.
3. Çobanlı Meded-Çobanlı Müşfig: *Borçalı Toponimleri*, Bakû 1993.
4. *Karapapaklar*, Çağdaş Azerbaycan Dergisi, Eylül 1994.
5. Kırzioğlu M. Fahrettin, Prof. Dr., *Karapapaklar*, Erzurum 1972.
6. _____, *Albanlar Tarihi Üzerine (M.Ö. IV.-M.S. X. Yüzyıllar)*, Ankara 1994.
7. Kıyası Cafer, Bozyel İbrahim, *Ermeni Kültür Terörü*, Ankara 1996.
8. Makas Zeynelâbidin, Dr., *Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri Üzerine*, İstanbul 1993.
9. Memmedli Şureddin, *Paralanmış Borçalı*, Bakû 1991.
10. Yusifov Yusif, Kerimov Serraf, *Toponomikanın Esasları*, Bakû-1987.